

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2008

Jaroslav Nusko

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Dějiny islámu v Bosně a Hercegovině

Vedoucí práce: Mgr. Martin Klapetek

Autor práce: Jaroslav Nusko

Studijní obor: Náboženská výchova a etika

Ročník: 3.

2008

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

1. prosince 2008

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Mgr. Martinu Klapetkovi
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

Úvod	7
1. Dějiny Bosny v předislámském období	9
1.1 Vznik bosenského státu	9
1.2 Postupná cesta k zániku	11
1.3 Obsazení Bosny osmanskou říší	12
2. Pod nadvládou Osmanů	13
2.1 Vznik a expanze osmanské říše	14
2.1.1 Organizace osmanské moci	16
2.1.2 Islámský stát	17
2.2 Islamizace na Balkáně	19
2.3 Židé a křesťané v islámské Bosně	21
2.4 Každodenní život muslimů v Bosně	23
2.5 Bosenské hospodářství	24
2.6 Islámská kultura	25
3. Počátky úpadku osmanské říše	26
3.1 Situace Bosny	27
3.2 Pokračující války	28
3.3 Nové přesuny obyvatelstva	28
3.4 Kapetanie	29
3.5 Změny ve vlastnických vztazích	30
3.6 19. století	31
3.7 Demografické změny	31
3.8 Snaha Porty o reformy – neústupnost bosenské muslimské šlechty	32
3.9 Velká východní krize	34
4. Rakousko-Uherská okupace	35
4.1 Rozvoj v době okupace	36
4.2 Nové rozložení struktury obyvatelstva	37
4.3 Vývoj po tzv. mladoturecké revoluci	38

5. Novodobá historie – válka v Bosně (1992 – 1995)	39
5.1 Počátky krize	39
5.1.1 Bosna v rámci jugoslávské federace	40
5.2 Snaha o změnu postavení muslimského národa	41
5.3 Válečné události do roku 1993	42
5.4 Vývoj v letech 1994 – 1995	46
5.5 Změna po zásahu NATO	48
5.6 Daytonská dohoda	49
5.7 Důsledky války	50
Závěr	52
Seznam literatury	55
Vybraný slovníček cizích termínů	56
Seznam zkratk	57
Seznam příloh	59
Příloha I.	60
Příloha II.	61
Příloha III.	62
Abstrakt	63
Abstract	64

ÚVOD

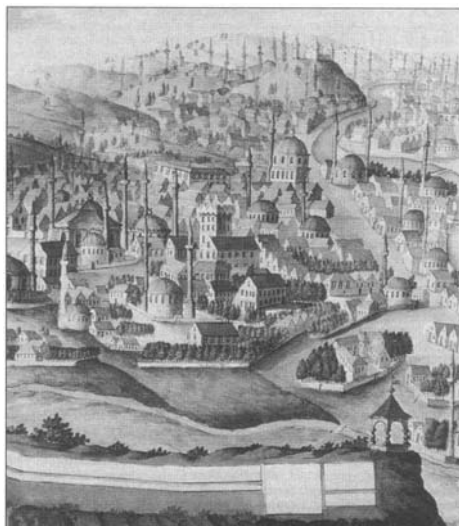
Jako asi většina obyvatel České republiky jsem ani já dříve o Bosně a Hercegovině mnoho nevěděl. Šlo o zemi v evropském kontextu poměrně zaostalou, bez nějakých výrazných znaků, která ač vlastně poměrně blízko, nikdy na sebe nepoutala žádnou zvláštní pozornost. Až v době rozpadu socialistické Jugoslávie k nám začaly stále častěji přicházet zprávy o tamní situaci. Po osamostatnění Slovinska a Chorvatska začala následně válka také na bosenském území. Informace, které se k nám dostávaly, vypovídaly o mnoha krutostech, nepochopitelných nejen pro mne, ale i pro většinu současných Evropanů. Vznikla tak otázka, co vede tamní obyvatelstvo k takovému jednání, co je příčinou tak obrovské nesnášenlivosti vůči bývalým spoluobčanům. Teprve v té době jsem si uvědomil o jak národnostně i kulturně složité prostředí se jedná, a také to, že jedním ze základních důvodů vzniku této války je existence tamního muslimského národa. Tedy to, že velká část místních obyvatel vyznává islám.¹ Proto jsem se rozhodl věnovat se ve své práci tématu historie islámu v Bosně a Hercegovině.

Bosna byla vždy zemí, na jejímž území se křížily záměry mnoha velmocí. Svou vlastní samostatnou existenci zažila jen velmi krátce, velká část jejích dějin je pevně spjata s tureckou osmanskou říší. V souvislosti s její expanzí se také na tamní území dostal islám. Ve své práci jsem se rozhodl zmapovat dějiny tohoto náboženství na bosenském území v různých obdobích její historie. Práce začíná v období před příchodem Turků, protože i tato doba s pozdějším přijímáním nového náboženství přímo souvisí. Dále si všímá historie osmanské říše a Bosny pod její nadvládou, kdy dochází nejprve k násilné a později dobrovolné islamizaci většiny zdejšího obyvatelstva. Popisuje fungování islámského státu, jeho organizaci, život zdejších muslimů, rozvoj jejich kultury, ale především historické souvislosti, ve kterých se zdejší muslimská komunita rozvíjela. Následuje období postupného úpadku osmanské říše a jeho důsledků pro Bosnu a Hercegovinu,

¹ Islám vznikl v 7. st. na území dnešní Saúdské Arábie, v oblasti kde leží jeho dvě svatá města, Mekka a Medína, jako třetí velké monotheistické náboženství. Prorok Muhammad sepsal Boží vůli v Koránu, svaté knize muslimů. Srov. PAVLINCOVÁ, H. et al. *Slovník Judaismus, křesťanství, islám*, s. 337.

které končí okupací Rakousko – Uherskou armádou a posléze rozvojem této země pod vládou habsburské monarchie. Poslední část práce se věnuje období občanské války v letech 1992 – 1995. Zabývá se důvody jejího vzniku, popisuje její průběh a okolnosti jejího ukončení, a také její důsledky ve vztahu k muslimskému národu Bosny a Hercegoviny.

Při zpracování této práce jsem vycházel z dostupné odborné literatury. Za základní považuji knihu „Dějiny jihoslovanských zemí“, autorů M. Šestáka, M. Tejchmana, L. Havlíkové a dalších, knihu L. Hladkého „Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země“, dále knihu „Variace na Korán: Islám v diaspoře“ od L. Kropáčka a dalších autorů a také knihu M. Weithmanna „Balkán: 2000 let mezi Východem a Západem“. Zajímavé postřehy jsou také v příspěvku M. Moravčíkové „Alija Izetbegović, Bosna a islam mezi Východem a Západem“ v knize od stejné autorky „Islam v súvislostiach“, . Dále jsou to díla, zabývající se Osmanskou říší, především kniha F. Hitzela „Osmanská říše“, „Úpadek a pád Osmanské říše“ od A. Palmera, kniha E. Gombára „Moderní dějiny islámských zemí“ a „Svět islámu“ od F. Tauera.

Sarajevo na konci 17. století²

² Zdroj: ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9.

1 Dějiny Bosny v předislámském období

Území dnešní Bosny a Hercegoviny bylo osídlené již v 2. století př. Kr. ilyrskými kmeny a ve 2. st. po Kr. bylo součástí římské provincie Illyricum. Slovanské kmeny se zde usazovaly v 6. a 7. století.³ Výraznější vlna christianizace zasáhla Bosnu v 9. století a souvisela s činností soluňských bratrů Cyrila a Metoděje a jejich pokračovatelů, o čemž svědčí tradice slovanského písemnictví v Bosně, psaného hlaholikou i cyrilikou. V 10. století bylo její území součástí Rašky – původního srbského státu. V 11. století ji ovládala nejprve Byzantská říše a později Chorvatské království. Na přelomu 11. a 12. století se stala součástí srbského zetského království a roku 1102 získaly Bosnu pod svou nadvládu Uhry. Územně byla Bosna rozdělena na několik žup a v jejím čele stál bán.⁴

1.1 Vznik bosenského státu

Bán Kulin (1180-1203), jmenovaný uherským králem, založil základy samostatného bosenského státu. Rozšířil území Bosny o župu Sol v oblasti dnešní Tuzly, o župu Usora okolo dolního toku řeky Bosny a na západ od ní Donje kraje. Tyto územní zisky posílily nejen jeho moc, ale i pozici místní šlechty, velkých magnátů a drobných zemanů.⁵

Z té doby pocházejí také zprávy o bogomilské herezi. Toto učení se nazývalo podle mnicha Bogomila a vzniklo v 10. století v Bulharsku. Vycházelo z perského manicheismu, z dualismu dobra a zla. Po rozšíření přes Makedonii a Srbsko, odkud byli ale jeho stoupenci vyhnáni vojsky Štěpána Nemanji, se uchýlili do Bosny, která se měla stát nadlouho jejich útočištěm. Vytvořili zde tzv. bosenskou

³ Ze známých historických pramenů jsou dochované první zmínky o Bosně v díle Konstantina Porfýrogeneta *De administrando imperio* z 10. století, a u Ioanise Kinamose z 12. století. Srov. MORAVČÍKOVÁ, M. Alija Izetbegović, Bosna a islam mezi Východem a Západem. In MORAVČÍKOVÁ, M. *Islam v súvislostiach*, s. 41.

⁴ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 96 – 97.

⁵ Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 15.

církev, která se pak stala církví státní.⁶ Koncem 12. století se Řím snažil zabránit dalšímu šíření této hereze, bán Kulin byl zažalován u papežské kurie, protože prý bogomilství podporoval. Uhry se znovu pokusily přičlenit Bosnu ke svému území a tak, pod hrozbou křížové výpravy, se bán Kulin roku 1203 zřekl bogomilství a zachránil si tím své postavení. Přesto zde toto hnutí i nadále přežívalo. Pokračující kacířství ale stejně po čase dalo podnět ke křížové výpravě proti Bosně (1234) za vlády bána Ninoslava. Bosna byla podřízena Uhrám a převedena do jurisdikce arcibiskupa v Kalocsi (1252). Rekatolizace se ujal dominikánský (později františkánský) řád, povoláný kalocským arcibiskupem.⁷

Další bosenský bán Štěpán II. Kontromanić (1322-1353) se bez úspěchu snažil o znovuoživení samostatnosti státu. Po jeho smrti se stal bánem jeho synovec Tvrtko I. Kontromanić (1353-1391). Ten byl donucen zavázat se Uhrám vojenskou pomocí, pokud o ni požádají, a také pronásledovat bogomily. Nátlak Uher sice vyvolal v zemi povstání místní šlechty, to bylo ale potlačeno s pomocí uherského vojska. Bosna tedy i nadále zůstala vazalským státem Uherského království.

Po smrti srbského panovníka Uroše se stal Tvrtko jediným přímým potomkem rodu Nemanjićů. V roce 1377 se nechal korunovat za bosenského a srbského krále. Postupně ovládl části srbského i chorvatského území, včetně měst Kotor, Split, Trogir a Šibenik, a také ostrovy Brač, Hvar a Korčula. Tak se Tvrtkovi podařilo vytvořit na Balkáně nezávislý stát, zahrnující jak srbské, tak chorvatské území a etnikum. Tehdy Bosna dosáhla největšího územního rozšíření a největší moci. Současně silně vzrostl i vliv místní šlechty, která vydělala na územní expanzi a rozvoji obchodu.⁸

⁶ Podle některých autorů se jednalo o národní církev založenou na cyrilo-metodějské tradici slovanské liturgie, která se nerozházela s křesťanskou vírou, ale snažila se o jurisdikční nezávislost na Římu. Srov. MORAVČÍKOVÁ, M. Alija Izetbegović, Bosna a islam medzi Východom a Západom. In MORAVČÍKOVÁ, M. *Islam v súvislostiach*, s. 42.

⁷ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 98.

⁸ Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 19.

1.2 Postupná cesta k zániku

Když Tvrtko I. zemřel, vládl v zemi jeho mladší bratr Štěpán Dabiša (1391-1395), slabý panovník, manipulovaný šlechtou. Ten uzavřel se Zikmundem Lucemburským roku 1393 smlouvu, která uherskému králi zaručovala nástupnické právo v Bosně. Uznal také svrchovanost uherského panovníka a lenní závislost Bosny na Uhrách. Bosna také přišla o část Dalmácie a Chorvatska. Po jeho smrti ale Bosnu zachvátila anarchie. Šlechtické rody válčily mezi sebou ve snaze zemi získat. Zikmundovi se však podařilo zemi ovládnout a rozdělit ji. Část připadla také Hrvoji Vukčić-Hrvanitićovi, jednomu z místních šlechticů. Král Štěpán Ostojica (1398-1404) vládl pouze v jižní části Bosny. Když ale v následných zmatcích proti Ostojovi a Hrvojovi vyslal Zikmund vojsko v čele s dalším panovníkem, svým chráněncem Tvrtkem II. Tvrtkovićem (1404-1409), začal Hrvoje hledat pomoc u Turků. S nimi sice porazil Uhry u Doboje (1415), ale zároveň jim tím umožnil postupné ovládnutí Bosny. Roku 1425 se dohodl Tvrtko II. se Zikmundem na společném postupu proti Osmanům. Musel ale uznat uherskou svrchovanost. Od 30. let musel nakonec ustoupit i Turkům, kterým připadla část horní Bosny (župa Vrhbosna v oblasti dnešního Sarajeva) a platil jim tribut 25 tisíc dukátů ročně. Část na jihu zase koupil Dubrovník na základě smlouvy s bosenskou šlechtou.⁹

Bojů mezi Tvrtkem II. a bosenskou šlechtou se kromě Uher a Turků účastnilo i Srbsko, které vedlo s Bosnou boje o Srebrenici. I ono žádalo od tureckého sultána vojenskou pomoc. Toho dokázali Turci využít a roku 1435 vtrhli do Bosny a ovládli její horní část. Roku 1441 obsadili Novo Brdo a začali pronikat dále na bosenské území. Těžkou ztrátou bylo pro Bosnu, když se od ní v roce 1448 odtrhly její jižní přímořské oblasti, které patřily magnátu Štěpánu Vukčićovi – Kosačovi (1435-1466). Ten téhož roku vyhlásil nezávislost na bosenském králi Štěpánu Tomášovi (1444-1461) a přijal titul vévody – „*hercega sv. Sávy*“.¹⁰ Jeho země se pak nazývala Hercegovina.

⁹ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 101.

¹⁰ Tamtéž, s. 101.

Král Štěpán Tomáš musel uzavřít s Turky mír. Bosenští panovníci, vědomi si tureckého nebezpečí, hledali pomoc u Uher a římské kurie. Za slib pomoci ale Bosna tvrdě zaplatila, když byla přinucena zlikvidovat bosenskou církev a její stoupence, a přijmout katolickou víru - v roce 1453 biskup bosenské církve opustil území Bosny, v roce 1459 bylo na 2000 bosenských křesťanů násilně katolizováno. V době, kdy byla Bosna připojena k osmanské říši, již tato církev neexistovala.¹¹

1.3 Obsazení Bosny osmanskou říší

V roce 1461 se stal posledním bosenským panovníkem Štěpán Tomašević (1461-1463). Ten byl papežským legátem v Jajcích korunován na krále. Korunovace byla za stávajících okolností spíše symbolická, a byla první a současně i poslední korunovací bosenského krále, kterou potvrdil Řím. Vojenské pomoci, o kterou žádal, se ale bosenský král nikdy nedočkal.

Za dva roky poté zemí protáhla vojska tureckého sultána Mehmeda II. Dobyvatele. Nejednotná šlechta v čele se slabým králem nebyla schopna postavit se Turkům na odpor. Štěpána Tomaševiče zajali, vlekli od města k městu a používali jako rukojmí při vyjednávání s obránci. Nakonec byl na příkaz sultána sťat. Bosenská města se vzdávala Turkům téměř bez boje. Na odpor se jim postavila až roku 1463 uherská vojska Matyáše Korvína. To už ale měli Turci zabranou centrální část Bosny a uherský král obsadil pouze severní a západní část s městy Jajce a Srebrnik, kde pak ustavil dvě samostatné bánoviny.

Uherský král Matyáš Korvín se snažil čelit tureckému nebezpečí tím, že jihoslovanským velmožům, kteří se stali jeho poddanými, přiznával někdejší vladařské tituly. V letech 1471-1477 jmenoval v severním bosenském pohraničí „králem Bosny“ místního velmože Nikolu Ilockého. Stejně se ale už předtím zachovali Turci, když ve svém záboru v centrálních částech Bosny, kolem roku 1465 svěřili část území do správy příbuznému tradiční dynastie Kotromanićů Matijovi Šabančićovi. Ten jim měl pomoci při hájení centrální Bosny před útoky

¹¹ Srov. KROPÁČEK, L.; GOMBÁR, E.; MARKOVÁ, D. et al. *Variace na Korán: Islám v diaspoře*, s. 56.

uherských křesťanských vojsk. V roce 1476 měli Turci v Bosně údajně ustavit ještě jednoho krále – Matiju Vojsaliće – o něm se ale nic dalšího nedochovalo. Tyto snahy o formální vzkříšení titulu bosenského krále ale neměly prakticky žádný dopad. Obyvatelstvo k nim zůstalo zcela netečné. Ukázalo se tak opět, na jak křehkých základech byla celá instituce někdejších bosenských králů postavena.

Roku 1465 obsadili Turci velkou část Hercegoviny a roku 1482 její zbytek. Bánovina Srebrnik dokázala odolávat do roku 1512 a Jajce se udržely až do roku 1528, kdy padla do tureckých rukou většina někdejší stejnojmenné bánoviny v povodí Vrbasu, včetně města Banja Luka. Poslední velkou pevností, která v oblasti ještě zůstávala v rukou chorvatských a uherských obránců, byl Bihać.

K poslednímu většímu územnímu rozšíření osmanské říše v bosenském prostoru došlo v druhé polovině 16. století díky vojsku tehdejšího osmanského vojevůdce Ferhada-paši Sokoloviće. V letech 1576-1577 se mu podařilo dobýt důležitá střediska Cazin a Velkou Kladušu. Jako výraz pevného uchycení Turků v srdci Balkánu byla v roce 1580 ustavena další osmanská provincie – Bosenský ejalet.¹² Jeho centrem se stala nejprve Banja Luka, později Sarajevo. Osmanská vojska zvítězila ještě v roce 1592, kdy pod vedením bosenského guvernéra Hasana-paši Predojeviće, dobyla strategicky důležitou pevnost Bihać.

2 Pod nadvládou Osmanů

Při tureckých vpádech, kdy byly zničeny a vypleněny celé regiony, docházelo k rozsáhlým etnickým přesunům. Část obyvatelstva byla Turky pobita nebo odvečena do otroctví, část utekla na západ a na sever do dosud svobodných krajů. Bosenské dobové prameny vypovídají, že zde na konci 15. století zůstalo po vpádu Turků jen asi 20-30% původních obyvatel.¹³ Takové opuštěné území Turci nově kolonizovali, zčásti tureckým, většinou ale křesťanským (převážně pravoslavným) obyvatelstvem, které pocházelo z jihovýchodních částí Balkánu.

¹² Od 19. století se pro stejný správní celek užívá název vilajet.

¹³ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 120.

Tak se např. dostalo velké množství nového srbského a vlašského etnika nejen do prostoru dnešní východní Hercegoviny, kde pravoslavné obyvatelstvo žilo již před příchodem Turků, ale i do západních částí Bosny (tzv. bosenské Krajiny), kde žili původně katolíci. V osmanské společnosti se ale nerozlišovala národnost, rozeznávaly se jen jednotlivé konfese – tzv. miléty (náboženské komunity). Byly zde tedy miléty pravoslavný, katolický, židovský atd. Stejně tak národnostně nerozlišená byla i komunita muslimská. Vedle etnických Turků zde byli i Arabové, Slované, Albánci, Vlaši aj., tzv. poturčenci. Tato komunita se po celá staletí považovala za jeden celek.¹⁴

2.1 Vznik a expanze osmanské říše

Původní kmeny seldžuckých Turků, ze kterých vzešla osmanská dynastie, pocházely ze střední Asie. V 9. století tyto kmeny přijaly islám¹⁵ (předtím vyznávaly šamanismus - uctívali různé přírodní bohy – kult stromů, vody, hvězd).¹⁶ Pravděpodobně někdy v první polovině 13. století byli Turci vytlačeni Mongoly na západ, kde se usadili v pohraničí Byzantské říše. Roku 1302 jejich vojsko pod vedením Osmana I. (1288 – 1326) zvítězilo nad Byzancí u Nikomedie. Osman se stal vládcem emirátu (beyliku) v severozápadní Anatolii. Tam se také Turci dostali do kontaktu s místním křesťanským obyvatelstvem, což vedlo ke vzniku určité symbiózy. Některé pověry a náboženské praktiky z předislámského období se integrovaly do jejich sunnitského islámu.¹⁷

Osmanův syn Orchan (1326 – 1362) dobyl město Bursu a založil skutečný osmanský stát – zavedl jeho vnitřní správu, měnu, vytvořil armádu založenou na elitních sborech janičárů.¹⁸ V dalším vývoji osmanské armády je vidět zásadní vliv bojovné náboženské ideologie, která hlásala jako svůj cíl dobytí světa nevěřících. V nápisu na mešitě v Burse je Orchan titulován jako „*sultán výbojů*,”

¹⁴ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 122.

¹⁵ Srov. PALMER, A. *Úpadek a pád Osmanské říše*, str. 6. Podle jiných autorů k tomu došlo až v 11. století. Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 137.

¹⁶ Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 137.

¹⁷ Srov. tamtéž, s. 137.

¹⁸ Srov. tamtéž, s. 22.

bojovník za víru“ (Orchan ale ve skutečnosti praktikoval velmi heterodoxní islám, který vyznával tajné nauky a kult Alího a 12 imámů, zachováváje řadu tureckých kmenových obyčejů).¹⁹

Orchanovi se podařilo vytlačit Byzantince z maloasijského území. V následném období začala osmanská expanze na západ. Po přeplavení přes Dardanely (1354) obsadili Osmané také město Drinopol – Edirne a na Balkáně zůstali již natrvalo. Začala velká dobovatelská tažení na evropském území – dobytí Sofie - 1385, vítězství nad Srbskem – 1389 (po bitvě na Kosově poli, kde bojovaly i oddíly bosenského krále Tvrtka I.), ovládnutí Bulharska – 1393. K definitivnímu vítězství nad Byzantskou říší došlo roku 1453 dobytím Konstantinopole (která se tak stala hlavním městem osmanské říše).

V té době se již proti osmanské expanzi otevřeně postavilo katolické Uherské království. Už v roce 1396 byla poražena křížová výprava u Nikopole. Uherskému králi Zikmundovi se ale roku 1426 podařilo dobýt Bělehrad a uherskými vazaly se stalo Srbsko, Valašsko a Moldávie. Do bosenských záležitostí zasahovali Osmané stejně jako Uhry. Také další křížová výprava roku 1444 skončila porážkou křesťanských vojsk a smrtí uherského krále Vladislava u Varny. Poté začala druhá vlna expanze Turků na Balkáně. Její součástí bylo i ovládnutí Bosny a posléze Hercegoviny (1463 a 1482). V roce 1499 byla k Osmanské říši připojena Zeta (Černá Hora). Po dobytí Bělehradu (1521) došlo k poslednímu velkému rozšíření říše. V bitvě u Moháče (1526) byl poražen uherský a český král Ludvík Jagellonský a přes neúspěch při obléhání Vídne (1529), se Osmanská říše postupně zmocnila části Uher (v roce 1541 i hlavního města Budína). V té době sahala její hranice až na Slovensko. Rakouští Habsburkové se stali na dlouhou dobu přímými sousedy Tureckého impéria a vedli s ním nekonečné bitvy na uherském území.

Z Turků se stali vášniví šířitelé víry. Přesto však vedli válečná tažení také proti svým vlastním muslimským souvěrcům v Anatolii a v arabských zemích. Po dobytí Konstantinopole se expanze obrátila také na východ, kde Osmanská říše získala tradiční islámská území. V letech 1516 – 1517 zlikvidovala mamlúcký

¹⁹ Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 22.

sultanát a tím dostala pod svou správu Sýrii a Egypt, a také Hedžáz (území, kde vznikl islám, na Arabském poloostrově). Osmanští sultáni tak sjednotili pod svou vládou všechna svatá města islámu – Jeruzalém, Mekku, Medínu a svatá místa Kerbelá a Nadžaf. Byl tak plně oprávněný i jejich nárok na titul chalífy.²⁰

Od té doby se osmanská říše plně identifikovala jako sunnitská islámská země, jejímž cílem je rozšířit „dům islámu“.²¹

2.1.1 Organizace osmanské moci

Turecká říše byla absolutistickou monarchií, které vládl despotický autokrat – sultán, sídlící v Istanbulu. Ten po roce 1517 přijal i funkci chalífy. Skutečná výkonná moc ve státě byla ale obvykle svěřena velkovezírovi, který předsedal divanu – ministerské radě. Divan a dvorská kancelář sídlily v paláci, který měl charakteristický vstupní portál, před kterým čekala často mnoho dní na přijetí jednotlivá poselstva. Proto byl tento palác v západní Evropě označován Vysoká porta nebo zkráceně Porta. Později byla takto označována turecká vláda obecně.

Silně centralizovaná byla v osmanské říši i státní správa. Území státu bylo rozděleno na vojensko – správní provincie – beglerbegluky, resp. ejalety, kterým vládli provinční guvernéri – beglerbegové – s vojenskou hodností paši.²² Až do roku 1541 byly začleněny všechny obsazené balkánské země do společného rumelijského ejaletu s centrem v Sofii. Během 16. století byly na Balkáně ustaveny další samostatné osmanské provincie. Mezi nimi také ejalet bosenský, který zahrnoval centrální část Balkánu. Ejalety se dále dělily na menší provinční jednotky – sandžaky (kraje), v jejichž čele stáli sandžakbegové. Nejmenšími správními jednotkami byly nahije (okresy). Ty řídili turečtí úředníci označovaní jako muselemini. Na této správní struktuře nezávislá existovala v osmanské říši také struktura soudní. Soudní obvody byly nazývány kadiluci a místní soudci se označovali jako kadijové.²³

²⁰ Nástupce proroka Muhammada; společná funkce vojenského vůdce věřících a náboženského představitele muslimské obce. Srov. ELIADE, M.; CULIANU, I. *Slovník náboženství*, s. 101.

²¹ Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 138.

²² Odtud pochází nepřesné označení osmanských provincií jako pašalíky.

²³ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 117.

Protože byla turecká říše silně militarizovaným státem, tvořila její základ početná armáda a pevná vojenská organizace. Obavy Evropy v 15. – 18. století vzbuzovalo především pozemní vojsko a námořní flotila. Osmanské vojsko se členilo na sultánovu gardu, hotovosti jednotlivých ejaletů a pluky obávaných janičárů – ty byly složeny především z válečných zajatců a násilně odebíraných křesťanských chlapců, vychovávaných a cvičených v duchu islámského fanatismu. Ti se potom stávali oporou tureckého vojska.

Říše dlouho fungovala jako vojenskofeudální monarchie. Územní výboje jí zajišťovaly růst i bohatství, veškerá získaná půda a majetek náležely státu, resp. panovníkovi. Sultán přiděloval půdu v podobě různě velkých celků (timárů, zaematů, chassů) vojenské šlechtě – sipáhiům, za jejich účast na válečném tažení. Jim ale zůstávala trvalá povinnost vojenské služby státu a panovníkovi. Sipáhiové, někdy nazývaní také begové (velitelé, páni, lidé vznešeného původu), ale přitom nedostali tyto statky (většinou timáry – statky, jejichž roční výnos byl do 20 tisíc stříbrných akče)²⁴ do osobního vlastnictví. Měly je jen zapůjčeny, aby se staly zdrojem jejich důchodů, které vybírali v podobě různě vysokých daní od rolníků, kteří na půdě pracovali. V případě, že rolníci plnili své daňové povinnosti, stát jim v průběhu 15. – 17. století ručil za jejich právo na užívání půdy. V rolnických rodinách se potom půda mohla dále dědit z generace na generaci.²⁵

2.1.2 Islámský stát

Turecké impérium bylo islámským státem – islám byl stmelujícím prvkem celé osmanské říše. Náboženská příslušnost představovala hlavní dělítko ve společenském rozvrstvení obyvatelstva. Společnost se dělila na vládnoucí,

²⁴ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 119.

²⁵ Studium tureckých pramenů z konce 15. století se zjistilo, že bosenskou sipáhijskou šlechtu tvořili v té době jen asi z 10% etničtí Turci. Ostatní její členové pocházeli z jihovýchodního Balkánu, hlavně Makedonie, Černé Hory, Albánie a jiných oblastí. Stará bosenská šlechta přestala prakticky existovat, a pokud se někde uchovala, tak o své državy beze zbytku přišla. Ta šlechta, která si tedy později říkala bosenská, vděčí za svůj vznik osmanské expanzi. Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 27.

privilegovanou muslimskou vrstvou (tzv. *askeri*) a neplnoprávné poddané (tzv. *ráju*). K vládnoucí elitě patřili kromě muslimských šlechticů a vojáků také úředníci a duchovní. Tyto skupiny se současně podílely na vybírání a užívání daní. K ráji patřili ve 14. – 16. století kromě křesťanů a židů i drobní muslimští sedláci a řemeslníci, tj. všichni, kdo měli za úkol pracovat a zajišťovat materiální statky potřebné pro chod státu a vládnoucí vrstvy. Od 17. století se označení rája vztahovalo víceméně pouze na nemuslimské obyvatelstvo. Příslušníci islámské obce byli favorizováni, pouze oni měli přístup k nejvyšším státním hodnostem a úřadům.

Turecký islám byl orientován sunnitsky.²⁶ To se projevovalo stále rostoucí kontrolou obyvatelstva, především v oblastech podezřelých z kacířství. Ani pronásledování a represe proti heretikům a ateistům nebyly výjimkou.²⁷ Přesto se stávalo, že sultánovu přízeň získala i některá mystická bratrstva, když mu nabídla „duchovní vedení“ pro vojenské posádky na hranicích nebo armádu v poli, zvyšující tímto bojové nadšení vojáků.

Kromě sunnitského islámu, který prosazovala osmanská moc, zde totiž ještě existoval jiný druh islámu, jehož nositelem byl mystický řád súfijů či dervišů. Súfismus byl více konkrétnější, citovější, znamenal osobní hledání, vnitřní zdokonalování a odříkání, mysticismus. Někteří jeho stoupenci, se organizovali do bratrstev, která měla za úkol uchovat a předávat mystické učení duchovního mistra, kontakt s Bohem prostřednictvím určitých rituálů, cvičení a ezoterického vědění, jiní žili dlouhodobě v odloučení, odříkání, aby hledali spasení nebo mystický zážitek.²⁸

²⁶ Po Muhammadově smrti (632) došlo k rozkolu mezi jeho následovníky. Příčinou byl spor o charakter nástupnictví ve funkci hlavy obce věřících, otázka, ke které se Muhammad za svého života nevyjádřil. Za ší'ity se považovali všichni, kdo sdíleli názor, že vedení obce by mělo zůstat v rukou přímých potomků Muhammada v rodové linii jeho zetě Alího a jeho ženy Fátimy. Sunnitě hájili zachování volitelnosti nástupnictví v rodu Kurajš a přijali jako fakt uzurpaci politické moci rodem Umajjovců. Mocenskou i početní převahu získala sunna. Ta se stala státotvorným systémem a měla možnost opírat se o mocenské prostředky. Naopak ší'a se rozvíjela bez opory ve státní moci a byla ve všech svých četných odnožích pokládána za heretickou a nežádoucí. Srov. PAVLINCOVÁ, H. et al. *Slovník Judaismus, křesťanství, islám*, s. 439.

²⁷ Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 139.

²⁸ Srov. tamtéž, s. 148.

Tato bratrstva se společně s tureckým etnikem dostala také na Balkán. Některá byla muslimským duchovenstvem tolerována, jiná byla považována za kacířská. Nejproslulejším se stal řád *mawlawija*, považovaný za řád aristokracie a intelektuálů. Ten proslul v Evropě jako řád „tančících dervišů“. Dalším významným řádem byl řád *naqšbandija*, původem ze Střední Asie.

Mezi heretická bratrstva patřil řád *chalwatija*, také středoasijského původu, se silnými šíitskými prvky, a řád *bektášija*. Učení tohoto řádu obsahuje některé ústupky křesťanství, šíitskému islámu a tureckému šamanismu. Vyzdvihuje trojici (Bůh, Muhammad, Alí), uctívá dvanáct šíitských imámů, omezuje některé zákazy. Součástí jeho mytologie jsou i někteří křesťanští svatí a křesťanské legendy. Křesťanům tak tento řád usnadňoval konverzi k islámu.²⁹

2.2 Islamizace na Balkáně

Viditelným důsledkem několik staletí trvající nadvlády Osmanů se stala islamizace značné části zdejšího obyvatelstva. Největší úspěch slavilo nové náboženství hlavně tam, kde v dřívějších dobách neexistovaly pevné církevní struktury. Právě v Bosně, kde ve středověku díky slabé katolické církvi došlo k rozšíření heretického hnutí, přešlo od 80. let 15. století do poloviny 16. století k islámskému náboženství 70-75% místních obyvatel.³⁰

Islamizace probíhala různými způsoby. Násilné formy se přitom vyskytovaly pouze výjimečně – objevovaly se hlavně v ranném – dobovatelském - období osmanské moci. Jednalo se především o násilné odebírání dětí křesťanů (*devşirme*) a jejich odeslání do speciálních táborů, kde byly vychovávány v islámském duchu. Zpětně potom působili na své rodáky, aby i oni konvertovali k islámu. Chlapci ve věku patnácti až dvaceti let (*acemi oglan*) byli vycvičeni a sloužili především v elitních janičárských sborech. Mladší chlapci z vyšších společenských vrstev, ve věku šesti až deseti let (*iç oglan*), byli vychováni pro službu u sultánova dvora nebo pro státní službu. Mnozí z nich takto dosáhli skvělé

²⁹ Srov. KROPÁČEK, L.; GOMBÁR, E.; MARKOVÁ, D. et al. *Variace na Korán: Islám v diaspoře*, s. 62.

³⁰ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 120.

kariéry a bohatství, a dostali se až do nejvyšších kruhů osmanské říše. Z Bosny pocházelo například i několik velkých vezírů, z nichž největšího věhlasu dosáhl vezír Mehmed-paša Sokolović – velkovezír v letech 1565-1579, původem z Hercegoviny. Praxe *devširme* byla velmi rozšířená - hlavním důvodem byla nejen sultánova snaha o oslabení místní šlechty, ale zároveň i turecké aristokratické elity v osmanské armádě a nejvyšších úřadech. Jak ale časem přecházelo obyvatelstvo na islám, začala být tato možnost kariéry na Balkáně brzy považována za privilegium.³¹

Teritoriální expanze Osmanů měla za cíl zvyšování příjmů, nikoliv šíření islámu či islamizaci. Pokud analyzujeme vojenské výpravy osmanského sultána je zřejmé, že útoky směřovaly především na vojensky významná komunikační a obchodně – řemeslná centra a do rudných oblastí. Místní obyvatelstvo nebylo v žádném případě systematicky donucováno k přestupu na islám. Cílem nebyla ani etnická či jazyková asimilace. K rozsáhlým etnickým přesunům ale docházelo v důsledku četných válek.³²

Obecně se dá říci, že islamizace probíhala především pod společensko – ekonomickým tlakem. Společenský a politický růst byl v osmanské říši umožněn pouze stoupencům islámu. Stejně tak pouze oni mohli dosáhnout řady hospodářských výhod (např. některých úlev na daních). Na druhé straně však také podléhali povinnosti služby v sultánově vojsku. Křesťanské obyvatelstvo bylo naproti tomu politicky bezprávné a současně silně zatíženo velkými daňovými a později také nevolnickými povinnostmi. Od křesťanů byla vybírána jednak tzv. *džizja* („daň z hlavy“ placená všemi zdravými křesťany mužského pohlaví, kteří nekonali vojenskou službu), a dále tzv. *haradž* (daň odevzdávaná nemuslimským obyvatelstvem z půdy a jejích výnosů).³³ Dalším důvodem úspěšné islamizace byla i skutečnost, že na rozdíl od předchozí politické anarchie a ničím

³¹ Muslimové z Bosny si v roce 1515 vymohli na sultánovi, že bude každým rokem vysláno do školy sultánova paláce v Istanbulu tisíc chlapců na výchovu. Sultán Süleyman Nádherný považoval Bosňáky za nejlepší, nejoddanější a nejbožnější muslimy. Srov. KROPÁČEK, L.; GOMBÁR, E.; MARKOVÁ, D. et al. *Variace na Korán: Islám v diaspoře*, s. 72.

³² Srov. KROPÁČEK, L.; GOMBÁR, E.; MARKOVÁ, D. et al. *Variace na Korán: Islám v diaspoře*, s. 60.

³³ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 121.

neomezovaného vykořisťování poddaných, zavedli Turci – alespoň v 15. a 16. století – relativně pevný politický a ekonomický řád, v první řadě státem garantované stabilní daně.

K islamizaci napomáhal také rychlý rozvoj měst v této době. To se týkalo zvláště těch, která již dříve byla důležitými obchodními či vojenskými centry, např. Zvornik nebo Novi Pazar. Další města Turci nově založili – nejvýznamnější z nich Sarajevo a Mostar. Sarajevo bylo založeno v roce 1462 – toto nové město „*Bosna Sarayi*“ je „v celém islámském světě velebena jako „*Damašek Severu*“. *K nebi se nad ním tyčilo na sto minaretů.*“³⁴ Turecká říše procházela v 15. a 16. století obdobím svého největšího rozkvětu. Rozvíjela se vzdělanost, obchod, řemesla, stavitelství. Ve městech se usazovali vojáci, úředníci, duchovní, řemeslníci, drobní obchodníci. Tedy profese, ve kterých mohli stoupenci islámu velice rychle společensky postoupit. Většina obyvatel bosenských měst proto islám rychle přijímala a na konci 16. století se jich k němu hlásilo více než 80 procent.³⁵

Samotná konverze nebyla příležitostí k nějakému zvláštnímu ceremoniálu. Nový muslim musel pouze po velké rituální očištění odrecitovat vyznání víry, v přítomnosti dvou svědků a bez fyzického či morálního donucení se převléci, neboť oděv byl jedním z hlavních odlišujících znaků. Jednalo se o neodvolatelný akt, jehož zrušení, odpadlictví, bylo důvodem k nejvyššímu trestu.³⁶

2.3 Židé a křesťané v islámské Bosně

Jako v celé Osmanské říši, tak i zde rozličné židovské a křesťanské komunity požívaly statutu *zimmí*. Ten je islámským právem vyhrazen „národům knihy“ (*ahl al-kitab*), které se dostaly pod muslimskou nadvládu.³⁷ Na tyto příslušníky náboženství „knihy“ (tj. Bible), se vztahovala určitá diskriminační opatření, aby byla zvýrazněna jejich podřadnost vůči muslimům. Na druhé straně ale mohli

³⁴ WEITHMANN, M. *Balkán: 2000 let mezi Východem a Západem*, s. 126.

³⁵ Jako příklad lze uvést Sarajevo: v roce 1485 zde žilo 33,17% muslimů; 1489 – 40,08%; 1519 – 85,59%; 1530 – 94,56%; 1540 – 97,85%; 1570 – 98,04%. Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 31.

³⁶ Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 152.

³⁷ Srov. tamtéž, s. 150.

svobodně praktikovat své náboženství a ponechat si svá kultovní místa. Ve všech oblastech spojených s náboženstvím se těšili určité právní a administrativní autonomii. Měli právo na sultánovu ochranu, v případech obvinění ze strany místních představitelů moci, a to ve věcech náboženských i ostatních.³⁸

Rozložení obyvatelstva mezi různé náboženské skupiny bylo považováno za samozřejmou a přirozenou věc. Vztahy mezi nimi ale určitě nebyly ideální. Stoupeneci islámu sice respektovali rozdílná vyznání křesťanů a židů, ale také od nich požadovali absolutní politické a sociální podřízení. Křesťané proto považovali vyvýšené postavení muslimů za nespravedlivé. Viděli v něm základ svého politického a sociálního útlu. I proto se s tureckou nadvládou nikdy nesmířili. Jednou z forem živelného odporu, v průběhu 15. a 16. století, bylo tzv. hajductví. Kromě hajduků ohrožovali tureckou moc ještě tzv. uskoci.³⁹

O duchovní život zbytků katolíků zde pečoval i po pádu tohoto území do tureckých rukou řád františkánů, který jako jediná instituce, přečkal pád středověkého bosenského státu. Ale počet katolických klášterů se postupně snižoval. Ještě na konci 15. století existovalo na území Bosny a Hercegoviny přibližně třicet františkánských klášterů. S úbytkem katolického obyvatelstva zbyly na začátku 18. století jen tři.⁴⁰

Naopak počet pravoslavných klášterů se díky sultánu Süleymanovi I., který roku 1557 umožnil obnovu samostatné srbské pravoslavné církve, spíše rozrůstal. Území Bosny patřilo pod správu patriarchátu v Peči.⁴¹

³⁸ Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 150.

³⁹ Hajduci byli křesťanští vzbouřenci, kteří utekli do hor a lesů, a odtud jednotlivě nebo ve skupinách přepadali a olupovali turecké obchodní karavany. Mnohdy se jednalo jen o pouhé loupežníky, ale křesťanské obyvatelstvo je podporovalo, vidělo v nich národní mstitele a hrdiny. Uskoci byli příslušníci pravoslavné i katolické obce, kteří sběhli „uskočili“ z území obsazených Turky na dosud svobodná teritoria okolních států. Zde se sdružovali do ozbrojených skupin, které zpětně prováděly záškodnické a loupežné vpády do tureckých oblastí.

⁴⁰ Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 31.

⁴¹ Osmané poskytli prostřednictvím srbské církve pravoslavnému obyvatelstvu i určitou správní a soudní autonomii. Patriarchát vlastnil některé církevní statky a současně měl právo vybírat daň z každé pravoslavné rolnické usedlosti. Církevní hodnostáři mohli také řešit některé drobnější majetkové spory mezi pravoslavnými poddanými. Proto také, i když srbské etnikum přišlo v důsledku tureckých výbojů o vlastní stát, mělo v 16. – 18. století v obnovené srbské pravoslavné církvi důležitý nástroj, kterým udržovalo svou náboženskou jednotu a později mu sloužilo i k pěstování svého národního povědomí. Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 123.

Také židé v průběhu 16. století posílili své pozice. Významného postavení zde dosáhli tzv. sefardští židé, kteří byli v letech 1492-1496 vyhnáni ze Španělska a poměrně početné kolonie se jim podařilo založit i v některých bosenských městech – Sarajevu, Travniku, Banja Luce, Jajci a Bihaći. Působili především jako velmi schopní obchodníci.⁴²

2.4 Každodenní život muslimů

Život muslimů v Bosně a Hercegovině se nijak zvlášť nelišil od života jiných muslimů. Největší společenský a kulturní vliv i zde měli muslimští sunnitští duchovní (*ulema*), dohlížející na dodržování islámského práva. Islámská pravidla a předpisy podrobně specifikují každodenní povinnosti zbožného muslima. Zahrnují pět každodenních modliteb, velkou modlitbu v pátek a dodržování velkých náboženských svátků podle muslimského kalendáře. Dále povinnost poskytovat almužnu, postit se během ramadánu – devátého měsíce a také alespoň jednou za život podniknout pouť do Mekky a Mediny. S každodenním životem souvisí také zákazy spojené s příjmem potravy – požívat maso prasat, jako „nečisté“, pojídat maso zvířete, které nebylo poraženo podle přísných pravidel nebo konzumovat víno.⁴³

Zdejší muslimská rodina byla, stejně jako na celém Balkáně, více monogamní. Harémový systém zde nebyl příliš rozšířen, vzácností bylo mít i dvě ženy. Také počet domácích otroků či otrokyň byl velmi nízký. Balkánská muslimská rodina byla pevněji založena na svazku mezi manželem a manželkou, trvaleji zakotvena v místě bydliště a jejím znakem bylo také velké množství dětí. V tom se podobala křesťanským rodinám. Běžná byla i smíšená manželství muslima s křesťankou.

Snahou bylo rodinu izolovat od vnějšího světa. Zatímco muži se mohli relativně svobodně pohybovat a stýkat, ženy se staraly o domácnost a pečovaly o děti. Jednou z mála jejich možností komunikace býval nákup a návštěva veřejných lázní. Další příležitostí k sociální komunikaci byly také muslimské, oficiální a rodinné svátky. Velké svátky se vyznačovaly karnevalovou atmosférou

⁴² Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 123.

⁴³ Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 140-141.

na ulicích a náměstích. Z muslimských to bylo především ukončení postního měsíce ramadánu, oficiálním svátkem byl nástup nového sultána na trůn, oslavy významných osmanských vítězství a obřizka osmanských princů. V provinčních hlavních městech se také jednou ročně konaly průvody cechů řemeslníků a obchodníků, doprovázené vojenskou přehlídkou. Po jejich ukončení následovaly lidové zábavy – produkce hudebníků a tanečníků, zápasnické soutěže, hry stínového divadla, akrobatická vystoupení apod. Z rodinných svátků to byla také obřizka chlapců, kterou doprovázel hlučný průvod a hudba, stejně jako svatební obřady. Naopak muslimské pohřby byly tiché a rychlé. Sociální status a míra bohatství se v osmanské společnosti přesně odrážela v oblečení. Pro každou profesi, hodnost i náboženství bylo určeno přesné označení postavení a v oblékání platila přesná pravidla.

2.5 Bosenské hospodářství

Do 19. století se v osmanské říši nedá mluvit o průmyslu.⁴⁴ V zemědělských oblastech, jakou byla Bosna, se jednalo nanejvýš o řemeslnou výrobu, která měla uspokojit základní potřeby obyvatel. Tato výroba byla soustředěna především ve městech a díky obchodníkům se výrobky dostaly i na ty nejmenší venkovské trhy. Ve městech bylo možné najít veškeré druhy malovýroby: od pekařů, obuvníků, kovářů, textilních výrobců, barvířů, výrobců svíček po lisovny, mýdlárny, koželužny, výroby nápojů atd. Městské obyvatelstvo provozováním takových dílen a obchodů získávalo obživu. Ti, kdo provozovali stejné povolání se sdružovali do cechů (*esnaf*), bez ohledu na etnický původ nebo náboženství. Velké stavby ve veřejném zájmu byly ale v kompetenci samotného sultána.

V zemědělství z pěstovaných plodin dominovaly obilniny, hlavně pšenice a ječmen. Vesnická produkce zahrnovala také ovoce, zeleninu a dále včelařství – kromě medu byl důležitý i vosk na výrobu svíček. Běžný byl chov ovcí, hovězí dobytek zajišťoval maso, mléko a máslo, ovce sýr a jogurt. Oslí, volí, muly a koně sloužili také k tahu či nošení nákladu.

Velký význam mělo také hornictví. Osmané převzali organizaci, technologie

⁴⁴ Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 108.

i terminologii, vycházející z bohaté místní tradice. Použili například saské horní právo, které bylo v srbských a bosenských důlních střediscích užíváno od druhé poloviny 13. století. Na Balkáně se těžilo stříbro, měď a olovo. V Bosně se bohatá ložiska nacházela ve Fojnici, Kresevu a Srebrenici.⁴⁵

2.6 Islámská kultura

S Osmany přišla ve 14. – 16. století relativně vyspělá kultura islámsko-orientálního typu. Centry se stávala města, ve kterých byly v té době vystavěny charakteristické turecké mešity (*džamije*) se štíhlými minarety. „*Mešita, jediný monument, který mohl být skutečně zamýšlen, aby přetrval, protože navzdory transcendenci Boha to bylo Jeho místo, dosvědčovalo Jeho velikost a současně i slávu islámu a panovníka, který byl pověřen jej vést.*“⁴⁶ Mezi největší patřila Gazi Husrev-begova džamije v Sarajevu a Ferhad-begova džamije v Banja Luce. Při džamijích byly zakládány také školské instituce – *mekteby* a *medresy* (muslimské základní a střední školy). Ve městech působily dervišské kláštery (*tekije*), jejichž členové byli zanícenými propagátory muslimského náboženství. Také světské stavby (např. *karavanseraji* – dvory pro ubytování kupeckých karavan, *bezistany* – krytá tržiště, *hamami* – městské lázně, *česme* – veřejné fontány, vodovody) měly vysokou architektonickou úroveň. Byla též vybudována síť kvalitních kupeckých cest s mohutnými mosty. Z nich se staly nejznámějšími tzv. Hajrudinův most v Mostaru a most přes Drinu u Višegradu, vystavěný na příkaz Mehmeda-paši Sokoloviće (oba z druhé poloviny 16. století).

Turecký vliv se projevil také v uměleckých řemeslech, v propracovaných ornamentálních výtvarných technikách, v orientální hudbě, poezii, v zahradnictví. Osmanské umění bylo ale podřízeno základním tendencím islámu: ošklivilo si postavy, které, přinejmenším v architektuře, přísně odmítalo. S islámskou vírou se šířila také islámská věda a literatura. Bosenští muslimové po sobě zanechali četná

⁴⁵ V době sultána Mehmeda II. a Bayezida II. byl pracovní den horníka stanoven na sedm hodin a v týdnu se pracovalo pět dní. Dělník tak pracoval 35 hodin týdně. Měl volno v sobotu i neděli a mohl dvakrát za rok využít dovolenou: 15 dní na Vánoce a stejně tolik na Velikonoce. V případě nouze měli řezníci v první řadě zásobovat horníky. Horník byl také osvobozen od celé řady daní. Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 108.

⁴⁶ Tamtéž, s. 183.

díla z islámské teologie a práva, z historie, matematiky a lingvistiky. Většina těchto prací byla napsána v arabském, tureckém nebo perském písmu. Souběžně ale muslimové používali také tzv. arabici, arabské písmo přizpůsobené slovanskému jazyku.

Většina obyvatel, ať již se jednalo o muslimy nebo vyznavače jiných náboženství, ovládala osmanskou turečtinu. Ta, coby jazyk vládnoucí vrstvy, fungovala také jako nejběžnější dorozumívací jazyk. Byl používán například při obchodování na trzích a v krámech, ale také se jím nadávalo či dělaly vtipy!⁴⁷

3 Počátky úpadku Osmanské říše

Od konce 16. století dochází v západní Evropě k významnému rozvoji vědy a vyspělých technologií. S tím souvisí i pokroky ve vojenství. Křesťanské státy byly mimo to schopny daleko širší vojenské spolupráce, na rozdíl od Turků, kde výzbroj i vojenská taktika zůstávala na stejné úrovni, a naopak výrazně upadala disciplína.⁴⁸ V následujícím století Osmanská říše kromě toho prakticky ztratila kontrolu nad svou ekonomikou. Obchodní, finanční a celní koncese byly udělovány především Francouzům, Holanďanům a Angličanům (formou tzv. kapitulací)⁴⁹ a díky tomu byly sice sultánovy pokladnice stále plné, ale ve společnosti nedocházelo ke vzniku měšťanské vrstvy obyvatelstva. Současně se prohlubovaly už tak obrovské rozdíly mezi bohatou vojenskou aristokracií a vlastníky půdy na jedné straně a stále chudším městským a venkovským obyvatelstvem na straně druhé. Střední vrstva zahrnující drobné zemědělce, majitele obchůdků a řemeslníky, neměla základní znalosti o úvěrových systémech, a tak nedokázala vytvořit dostatečně pevnou ekonomickou základnu,

⁴⁷ Na Balkáně se dodnes dochovala některá turecká slova a slovní obraty. Téměř 200 slov osmanského původu se dnes běžně používá v domácnostech, v oblasti odívání, vnitřního zařízení, gastronomie i městské zástavby. Např. bydlí se v *odě* (pokoji), spí se v *yataku* (posteli), vyhlíží se z okna vyplněného *camem* (sklem), strop je *tavan*. Věci se ukládají do *dolabu* (skříně) a jí se v *sofragerii*, kde je umístěna *sofra* (jídelní stůl). Nakupuje se u *bakkala* (potravináře). I v jídelním lístku najde turista jistý počet jídel a moučníků s osmanskými názvy. Srov. HITZEL, F. *Osmanská říše*, s. 161.

⁴⁸ Srov. TAUER, F. *Svět Islámu*, s. 225.

⁴⁹ Srov. PALMER, A. *Úpadek a pád Osmanské říše*, s. 10.

kteřá by byla schopna konkurovat evropské, rychle se rozvíjející ekonomice. Z důvodu inflace, způsobené dovozem levného stříbra z Ameriky, došlo k téměř trojnásobnému nárůstu cen základních potravin.⁵⁰ Současně docházelo k oslabení centrální moci Vysoké porty. Osmanská byrokracie byla často neschopná a zkorumpovaná, její jedinou snahou bylo okrádat stát, kde to jen šlo. Navíc zkosnatělá daňová politika (z velké části pocházející z byzantské tradice) nepřipouštěla jakýkoli pokus o změnu.⁵¹

3.1 Situace Bosny

V průběhu let se začala měnit také situace v Bosně. V 15. a 16. století byla jakýmsi předpolím pro výpady Turků do západních a severních částí Balkánu. Na konci 16. století se však turecká expanze zastavila, neboť říše již vyčerpala své omezené možnosti. Bosna se stala významnou obrannou baštou, nejzápadněji položenou výspou islámu na Balkáně. Také z toho důvodu se islám, na rozdíl od okolních zemí odkud prakticky zmizel, v Bosně nejen zachoval, ale dokonce upevnil.

Na přelomu 16. a 17. století došlo také k první velké porážce osmanské armády, jež se zdála být do té doby nepřemožitelná. Armáda bosenského paši Hasana-paši Predojeviće (dobyvatele Bihaće), v bitvě u chorvatského Sisaku 22. června 1593, byla poražena vojsky záhřebského vojenského správce Ruprechta z Eggenberka a chorvatského bána Tomáše Erdödyho. Osmanské vojsko ztratilo kromě samotného paši i téměř sedm tisíc vojáků a důstojníků z celého bosenského ejaletu.⁵²

Důsledkem prohry bylo, že se rodiny padlých bosenských begů obrátily na Portu se žádostí, aby bylo uznáno dědičné právo na timáry pro potomky zemřelých osmanských šlechticů. Porta k tomu dala v roce 1594 souhlas, i když se v té době jednalo spíše o výjimku. Tím byl v Bosně umožněn vznik tzv. *odžakluk timárů* (dědičných timárů), což vytvořilo nezbytnou podmínku pro zformování

⁵⁰ Srov. CARDINI, F. *Evropa a islám*, s. 213.

⁵¹ Srov. tamtéž, s. 213.

⁵² Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 124.

dědičné domáci, s bosenským ejaletem úzce spjaté muslimské elity. Pozdější bosenští sipáhijové už nebyli nuceni usilovat o získání majetků v cizině, ale mohli se soustředit na upevňování držby statků ve své vlastní zemi.

3.2 Pokračující války

Celé 17. století bylo ve znamení urputných pozičních válek mezi Osmanskou říší a sousedními křesťanskými státy – habsburskou monarchií, Benátkami, Polskem, později i Ruskem. Křesťanské obyvatelstvo na Balkáně se snažilo využít těchto střetů k organizování vlastních protitureckých povstání.

V letech 1683 – 1699 probíhala mezi habsburskou monarchií a osmanskou říší tzv. velká (vídeňská) válka. Po katastrofální porážce Turků u Vídně (1683) spojeným vojskem Habsburků a polského krále Jana Sobieského, se dostala císařská armáda za pomoci povstalců z řad katolického a pravoslavného obyvatelstva hluboko na jihoslovanské území. Po stabilizaci osmanské armády však byla opět vytlačena zpět. V roce 1697 proniklo císařské vojsko pod vedením Evžena Savojského hluboko za Sávu a dokonce vyplnilo a vypálilo Sarajevo, hlavní středisko bosenského pašalíku, ale vzhledem k velké vyčerpanosti z dlouhých bojů se obě říše snažily o rychlé uzavření míru. K tomu došlo po podepsání mírové smlouvy ve Sremských Karlovcích v roce 1699 (tzv. karlovický mír). V důsledku této smlouvy přišel bosenský ejalet o všechny slavonské oblasti (hraniční řekou se stala Sáva), celý sandžak Lika a o části sandžaků Klis a Hercegovina.⁵³

3.3 Nové přesuny obyvatelstva

Po válkách, vedených koncem 17. století, došlo na Balkáně k nové vlně etnických migrací, mj. tzv. velkému stěhování Srbů (při něm opustilo své domovy několik set tisíc lidí). Na sever za Dunaj a Sávu v důsledku bojů neutíkali ale pouze pravoslavní Srbové, také např. velká část katolického obyvatelstva z centrálních a jihozápadních částí Bosny. Tamní katolíci se v 90. letech

⁵³ Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 33.

17. století silně angažovali v protitureckém povstání, neboť věřili, že jim habsburská vojska přinesou dlouho očekávanou svobodu. Karlovičský mír však ponechal zbytky jejich komunity nadále v rámci osmanské říše a namísto svobody přišly krvavé represe mstících se Turků. Začátkem 18. století zůstalo v Bosně jen asi 30 tisíc katolíků a poslední tři františkánské kláštery – Kreševo, Fojnica a Kraljeva Sutjeska.⁵⁴

Do bosenského ejaletu se v důsledku vídeňské války naopak stáhly desetitisíce muslimů vyhnaných křesťanskými vojsky z centrálních a jižních Uher a také z Chorvatska a Dalmácie. Nejvíce muslimských uprchlíků se na přelomu 17. a 18. století usadilo na severozápadě, kolem pevnostních měst Bihać, Cazin a Bosanska Krupa (dodnes je zde nejhustší koncentrace muslimů v celé Bosně) a také na řadě míst ve východní a střední Bosně, především v okolí Zvorniku, Srebrenice, Višegradu, Foče aj.⁵⁵

3.4 Kapetanie

Stálé nebezpečí vpádu habsburských vojsk sjednotilo celou muslimskou komunitu v Bosně, begy i prosté sedláky. Osmanská říše na začátku 18. století vybudovala podél své severní hranice pevný obranný systém. V bosenském příhraničí a později prakticky v celé Bosně vznikly kapetanie – vojensko-politické samosprávné jednotky okolo důležitých pevností, v jejichž čele stáli místní velitelé (*kapetáni*). Funkce kapetánů se v Bosně časem staly dědičnými a byly obsazovány předáky místní muslimské vojenské šlechty.⁵⁶ Další vojensko-správní instituce byly tzv. ajany. V ajanských radách zasedaly „důvěryhodné osoby“ – ajani. Ty rozhodovaly o obraně, veřejné správě a vybírání daní v jednotlivých regionech. Kapetáni a ajani časem ve svých rukou soustředili rozhodující politickou moc v Bosně. Konkurovat jim tu mohli pouze velitelé oddílů janičárů,

⁵⁴ Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 34.

⁵⁵ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 129.

⁵⁶ Kapetanie byla menší než sandžak. Jejich počet se neustále zvyšoval – v roce 1699 jich bylo dvanáct, na konci 18. století už třicet devět. Byly sice symbolem bosenského separatismu, ale Porta je tolerovala, protože zajistily výběr daní a ochranu hranic. Srov. KROPÁČEK, L.; GOMBÁR, E.; MARKOVÁ, D. et al. *Variace na Korán: Islám v diaspoře*, s. 73.

jejichž silné posádky byly umístěny v mnoha bosenských městech (nejpočetnější byla v Sarajevu).⁵⁷

3.5 Změny ve vlastnických vztazích

Z důvodu vyčerpávajících válek s křesťanskými státy docházelo v osmanské říši k velkým hospodářským a sociálním problémům. Stát potřeboval stále více peněz na obranu a proto neustále zvyšoval daně. Na tento účel se vybírala tzv. desetina, tedy každý desátý díl z veškeré zemědělské produkce, resp. každé jiné činnosti. Mezi muslimskými uprchlíky byl kromě toho nebývalý zájem o vlastní půdu. Z těchto důvodů docházelo k výrazným proměnám v systému dosavadních vlastnických vztahů, především v zemědělství. Od 17. století se stále více prosazuje tzv. *čiftlik*, tj. systém nájemních vztahů. Ten spočíval v tom, že stát, nebo spíše jednotliví begové přestali dodržovat někdejší užívací právo drobných rolníků na obdělávání půdy. Užívacího práva na velkou část půdy se zmocnili (koupí od begů, ale také hrubým násilím či spekulací) příslušníci střední muslimské vrstvy – janičáři, úředníci, kupci apod, tzv. *čiftlik – sipáhijské*. Ti představovali třetí, ve většině případů nevýrobní osobu, která se včlenila do dosavadního vztahu mezi původním majitelem půdy a do té doby víceméně svobodným rolníkem, který půdu obdělával. Nyní kromě toho musel ještě pracovat na soukromých pozemcích majitelů čiftliků. Rolník se tak dostával do stále větší závislosti na majitelích, resp. pronajímatelích půdy. Tento systém rolníky fakticky znevolnil. I daně byly vybírány bez jakýchkoli pravidel, záleželo pouze na libovůli úřadů a nových zbohatlíků. Také z těchto důvodů docházelo stále častěji k novým vzpourám a povstáním křesťanského obyvatelstva.

V roce 1716 vypukl další konflikt mezi osmanskou říší a jejími západními sousedy. Habsburská monarchie v něm získala kromě jiného také úzký pás bosenského území jižně od řeky Sávy. Ale roku 1737 utrpěla porážku u Banja Luky a v další válce (1739) o tato území opět přišla.

⁵⁷ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 129.

V následujícím půlstoletí panoval na Balkáně relativní klid. Krize osmanské říše se však stále prohlubovala a její součástí se stala i stále vzrůstající anarchie v turecké armádě.

3.6 19. století

Od konce 18. století až do počátku 20. století prochází Evropa obdobím velkých změn. Stará agrární feudální společnost a patriarchální způsob života se mění na společnost občanskou s kapitalistickými výrobními vztahy a demokratickým politickým systémem. Tyto změny ale přicházejí na Balkán jen velice pomalu.

Od první poloviny 19. století začala také Bosna, která byla v té době stále nejzápadnější výspou moci turecké říše na Balkáně, procházet některými významnými změnami. Tato do té doby velice zaostalá osmanská provincie začala ožívat společensky i politicky. K tomu přispěly jak osvobozené snahy sousedních Srbů a Chorvatů, tak i oživení uvnitř jednotlivých místních náboženských komunit. Ovšem proces národnostního uvědomování zdejšího obyvatelstva probíhal velice komplikovaně. Jak Srbsko, tak i Chorvatsko se na Bosnu dívaly jako na „svou zemi“. Tyto země se v rámci své národní agitace nesoustředily jen na své pravoslavné (Srbové), nebo katolické (Chorvati) soukmenovce, ale také na ostatní islamizované obyvatelstvo, ve kterém viděli jen islamizované Srby, nebo naopak islamizované Chorvaty. Muslimové v Bosně, kteří se dosud považovali za integrální součást univerzálního (národnostně nečleněného) islámského společenství uvnitř osmanské říše, začali v důsledku národnostního uvědomování křesťanských komunit na přelomu 19. a 20. století rovněž usilovat o formulování základů své identity.

3.7 Demografické změny

I když ještě v polovině 18. století byli muslimové nejpočetnější složkou obyvatelstva v Bosně, počátkem 19. století zde začali jasně převládat křesťané. Ztrátu muslimům způsobily nejen časté války, ale i několik rozsáhlých morových epidemií. Ty v 18. století postihly převážně muslimy obývaná bosenská města.

Křesťané, žijící převážně na venkově, byli těchto katastrof z větší části ušetřeni. Pokud se tedy bosenská města v 19. století regenerovala, pak to bylo převážně z důvodu přílivu těchto lidí z venkova.⁵⁸

Politické poměry byly nadále velmi konzervativní. Vůdčí postavení si stále zachovávala muslimská vojenská šlechta, která odmítala všechny modernizační reformy, které se snažila počátkem 19. století zavést centrální osmanská moc. Šlechtě nešlo o přímou separaci od Turecka. V zaváděných správních a vojenských reformách pouze viděla snahu o likvidaci svých privilegií. V 39 bosenských kapetaniích bylo dislokováno na 24 tisíc tureckých vojáků a 70 tisíc janičárů. Kromě toho bylo neustále ve zbrani jako zemská hotovost také 20 tisíc místních muslimských šlechticů.⁵⁹ Tyto vojensko-šlechtické vrstvy nebránily jen změnám ve vlastní zemi, ale byla to právě tato vojska, která v roce 1813 obsadila Bělehrad a zasadila rozhodující úder srbskému povstání. A potlačila i místní protiturecké vzpoury, které v této době propukly mezi pravoslavným obyvatelstvem.

3.8 Snaha Porty o reformy – neústupnost bosenské muslimské šlechty

V roce 1826 využil sultán Mahmud II. vzpoury janičárů v Istanbulu k rozpuštění jejich jednotek. Měla je nahradit pravidelná, moderně organizovaná a dobře vyzbrojená turecká armáda. O rok později sultán nařídil rozpuštění janičárských pluků také v Bosně. Místní muslimové ale fakticky tato vládní nařízení ignorovali; jejich nespokojenost vyvrcholila, když mělo být na základě mírové smlouvy s Ruskem k autonomnímu Srbskému knížectví připojeno i nevelké území na pravém břehu řeky Driny, které bylo dosud součástí bosenského ejaletu.

Na přelomu ledna a února 1831 se sešla v městě Tuzle rada bosenských kapetanů, která odmítla vznesené příkazy a naopak Portě navrhla řadu vlastních

⁵⁸ V roce 1789 žilo v Bosně asi 600 000 obyvatel, z toho muslimů bylo 265 000, katolíků 79 000 a pravoslavných 253 000. V roce 1817 byl celkový počet obyvatel přes 650 000, z toho muslimů asi 200 000, katolíků 100 000 a pravoslavných zhruba 350 000. Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 36.

⁵⁹ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 297.

požadavků: zastavit vojenské reformy, posílit postavení samosprávných bosenských vojensko-politických institucí, do funkce sultánova náměstka v Bosně postavit domácího člověka. Kapetánům šlo o to zachovat resp. ještě více posílit jejich vojenskou samosprávu v Bosně a tím také zohlednit fakt, že tato země po léta úspěšně plnila úlohu nejzápadnější obranné bašty osmanské říše. Porta ale odmítla se vzbouřenci jednat. Proto z Bosny vytáhlo 25 tisíc muslimských ozbrojenců, aby si vynutilo své požadavky silou. Toto bosenské vojsko dokonce v oblasti Kosova několikrát zvítězilo nad tureckou armádou, ale nakonec bylo poraženo mj. také proto, že stranou povstání zůstali (z taktických důvodů) hercegovští kapetáni v čele s předákem Ali-pašou Rizvanbegovićem. V roce 1832 byla vzpoura potlačena. V letech 1834 – 1835 byly postupně zrušeny místní kapetanie a země dočasně rozdělena na dva samostatné správní celky – bosenský a hercegovský. Hercegovci tak přechodně získali vlastní provincii za projevenou loajalitu.

Roku 1839 vydal sultán tzv. *hatiserif z Gülhany*. Šlo o velmi významnou modernizační reformu, která formálně likvidovala dosavadní rozdělení osmanské společnosti na privilegovanou vojenskou třídu a neplnoprávnou ráju. Všichni obyvatelé říše měli být napříště bez rozdílu považováni za sultánovy poddané. Současně se zaváděla řádná, časově ohraničená vojenská služba. Provincie měly mobilizovat vojáky úměrně počtu svých obyvatel, ve všech správních jednotkách se měly ustavit poradní sbory, ve kterých měli zasedat vedle muslimů také zástupci křesťanů, resp. dalších konfesí.

Ani tentokrát se bosenská šlechta nepodřídila a tak ji k tomu musela opět donutit turecká armáda. V asi dvaceti bitvách roku 1850 padlo na 2500 místních muslimů,⁶⁰ mj. také Ali-paša Rizvanbegović, který se tentokrát postavil na stranu povstalců. Roku 1851 byla Hercegovina opět sloučena s Bosnou. Protože síla muslimů v Bosně stála na begovské vrstvě, bylo uvězněno 154 nejvýznamnějších představitelů odbojné bosenské šlechty. Ta se již nikdy neodhodlala k vážnějšímu odporu a jiné muslimské skupiny ji nedokázaly nahradit. Muslimové v Bosně jako politicko-náboženské společenství začali ve druhé polovině 19. století politicky

⁶⁰ Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 38.

a hospodářsky stagnovat a v následujících desetiletích spíše jen doháněli dynamičtější kulturní a společenský rozvoj svých křesťanských spoluobytel. Rolnické nepokoje křesťanů byly také tvrdě potlačeny. Byli přinuceni odevzdat zbraně, ovšem po dlouhé době jim byla znovu povolena výstavba nových kostelů a chrámů. Turci se tak snažili co nejvíce zbrzdit jejich snahu po vlastním národním sebeuvědomění.

I přes tyto ústupky se ale začátkem druhé poloviny 19. století začala nespokojenost bosenského křesťanského obyvatelstva stále více stupňovat. Z důvodu růstu daní a vzrůstající zvěle tureckých orgánů opakovaně propukaly na různých místech Bosny a Hercegoviny rolnické bouře (1852-1853, 1857-1858). Další velké povstání rolníků roku 1859 vyvolalo vydání tzv. *Saferské naredby* (Saferské nařízení), která oficiálně uznávala – již dvě a půl století fakticky existující – systém čifliků. Nařízení vyhovovalo zájmům místních begů a agů, kteří rolníkům půdu pronajímali, ale naopak potvrzovalo trvalou závislost převážně křesťanských rolníků (tzv. kmetů) na muslimské šlechtě.⁶¹ Jako všechna předchozí i toto povstání osmanská moc tvrdě potlačila.

Poslední velká turecká správní reforma byla v Bosně provedena roku 1867. Někdejší bosenský ejalet se přejmenoval na bosenský vilajet, který zahrnoval sedm sandžaků (sarajevský, travnický, bihačský, banjalucký, zvornický, hercegovský a novopazarský). Zároveň byla ustavena poradní rada valiji (generálního guvernéra); v té patřila polovina míst muslimům a polovina křesťanům. Ale ani tyto změny nemohly nespokojené křesťanské obyvatele Bosny uspokojit.

3.9 Velká východní krize

V létě 1875 vypuklo velké protiturecké povstání křesťanského obyvatelstva – nejdříve ve východní Hercegovině a následně se rozšířilo i do dalších částí Bosny. Hlavním důvodem bylo neúměrné daňové zatížení místních rolníků. Povstalci žádali autonomii pro Bosnu a pravoslavní (Srbové) také právo sjednotit se se

⁶¹ Křesťané tvořili přes 90% bosenských kmetů. Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 300.

svými souvěrci žijícími za Drinou. Toto povstání bylo zprvu chápáno jako úzce lokální, brzy se ale rozšířilo i do dalších částí Balkánu. Stalo se tak základem tzv. velké východní krize (1875-1878). Srbsko a Černá Hora, ve snaze podpořit povstalce, uzavřela spojení a vyhlásila Turecku válku. Po počátečních neúspěších do hry vstoupilo také Rusko, které vyhlásilo Turecku válku v roce 1877. Turecko bylo poraženo a byla podepsána předběžná mírová smlouva (1878), na jejímž základě mělo být Bosně a Hercegovině přiznáno autonomní postavení v rámci osmanské říše pod dohledem Rakouska-Uherska a Ruska. Protože ale mocnosti nepodporovaly mocenský růst Ruska, byla na mírové konferenci v Berlíně (tzv. Berlínský kongres) téhož roku, provedena revize předchozí smlouvy. Rakousko - Uhersko obdrželo mandát k okupaci Bosny a Hercegoviny při formálním zachování suverenity sultána.⁶²

4 Rakousko-Uherská okupace

Okupace začala koncem července 1878 a rakousko-uherská armáda musela překonat tuhé ozbrojený odpor domácího muslimského obyvatelstva, které vedl lidový tribun Hadži Loja. Třisetitisícové habsburské armádě trvalo téměř tři měsíce, než se jí podařilo za cenu velkých ztrát na životech vojáků i civilního obyvatelstva (zvláště v Sarajevu) dostat celou oblast koncem října plně pod kontrolu.

K okupaci došlo na základě závěrů berlínského kongresu velmocí z léta 1878 a tzv. cařihradské konvence (někdy nazývané též novopazarská), kterou uzavřelo Rakousko-Uhersko s Tureckem 21. dubna 1879. Už v úvodu této dohody se konstatovalo, že „*skutečnost okupace nemá vliv na suverénní práva*“⁶³ sultána nad Bosnou. Formálně tedy zůstávala Bosna a Hercegovina stále součástí osmanské říše. Konvence zaručovala svobodu náboženského vyznání všem

⁶² Berlínský kongres také vymezil nové hranice Bosny a Hercegoviny. Severní a jihozápadní hranice, a také hranice se Srbskem na Drině, se prakticky nezměnily. Nově byly ale stanoveny hranice s Černou Horou. Nezávislé Černé Hoře připadly poměrně rozsáhlé oblasti ve východní Hercegovině, včetně města Nikšiče. Hranice zde probíhala východně od měst Trebinje, Bileč a Gacko. Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 40.

⁶³ ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 302.

obyvatelům okupované země, muslimům navíc garantovala právo držby dosavadních majetků a udržování kontaktů s duchovním centrem v Istanbulu. Porta souhlasila s rozmístěním několika vojenských posádek na území Novopazarského sandžaku (ten byl vyňat z obvodu někdejšího bosenského vilajetu a nadále zůstal v bezprostředním držení Turecka). Smyslem bylo zabránit územnímu spojení dvou okolních slovanských států – Srbska a Černé Hory. Nastolit v zemi klid se ale podařilo až za několik let. V roce 1881 došlo k velkému povstání srbského a muslimského obyvatelstva, které vypuklo ve východní Hercegovině. Bylo reakcí na nařízení rakouských úřadů, jímž se v Bosně a Hercegovině zaváděla všeobecná branná povinnost pro veškeré místní obyvatelstvo. Povstání bylo potlačeno až po dvou měsících urputných bojů.

4.1 Rozvoj v době okupace

V době Rakousko-uherské okupace (1878-1918) došlo v Bosně a Hercegovině k významnému posunu. Zaostalá země začala postupně dostávat rysy evropské kultury. To se projevilo jak v růstu vzdělanosti a osvěty, tak v ekonomice i politickém životě.

Byla zavedena celní unie v rámci monarchie, zrušena turecká měna, sandžaky byly přeměněny na okresy.⁶⁴ V zemi docházelo k rozvoji těžebního průmyslu, vlivem přílivu cizího kapitálu se rozvíjela výstavba silnic, mostů a železničních tratí. Vyrostla síť základních a středních státních škol, objevila se první zdravotnická zařízení a pozvedla se i místní kultura. Naopak velice málo se změnilo bosenské zemědělství. Rakousko-uherská správa zde ponechala zavedenou praxi z tureckých dob včetně polofeudálních vztahů a starého daňového systému. Protože daně rostly, bosenským rolníkům (asi 85% obyvatel Bosny) to způsobovalo těžké existenční problémy.

Úřady v Bosně se opíraly o vliv muslimské elity, které ponechaly její výsadní ekonomické a politické postavení. Lze říci, že 40 let panství habsburské monarchie v Bosně a Hercegovině do značné míry pomohlo uchránit existenci

⁶⁴ Osmané ovládali Bosnu pomocí 120 úředníků, rakouská správa čítala v roce 1908 celkem 9533 úředníků. Srov. KROPÁČEK, L.; GOMBÁR, E.; MARKOVÁ, D. et al. *Variace na Korán: Islám v diaspoře*, s. 76.

muslimské komunity v zemi. Na rozdíl od Bosny byli totiž z okolních samostatných křesťanských států, např. ze Srbska nebo Černé Hory, všichni muslimové bez milosti vypuzeni.⁶⁵ Ale po náboženské stránce favorizovaly nové orgány v Bosně katolickou (chorvatskou) složku zdejšího obyvatelstva. Rakouské úřady se obávaly rostoucí jihoslovanské propagandy ze zahraničí, hlavně ze sousedního Srbska. Proto se pokoušely podporovat místní zemské vědomí a přišly také s ideou jednotné „bosenské národnosti“. K této myšlence se připojil i místní muslimský intelektuál Mehmed-beg Kapetanović, který se snažil na stránkách místního listu *Bošnjak* (vycházel od roku 1891) radit bosenským muslimům, aby nepodléhali srbské a chorvatské nacionální propagandě, ale drželi se svých starých zemských tradic.

Tato snaha oslovila právě jen bosenské muslimy, kteří (sice velice pozvolna) začali uvažovat hlouběji o své identitě. Koncem 90. let 19. století začaly v Bosně vznikat první muslimské spolky, které se již nevěnovaly jen náboženským záležitostem, ale sledovaly širší osvětově-vzdělávací a časem i politické cíle.

4.2 Nové rozložení struktury obyvatelstva

Po faktickém odtržení Bosny od osmanské říše opustilo zemi po roce 1878 asi 180-200 tisíc lidí, především muslimů (nejvíce z nich odešlo do centra osmanské říše v Malé Asii), a nově se sem přistěhovalo více než 150 tisíc obyvatel ze všech koutů monarchie.⁶⁶ Z uvedených důvodů se snížil podíl muslimského obyvatelstva v Bosně z 38,7% v roce 1879 na 32,25% v roce 1910, podíl katolíků za stejnou dobu se naopak zvýšil z 18,08% na 22,89%. Srbské pravoslavné obyvatelstvo zůstávalo na stálé hodnotě okolo 43%.⁶⁷

Po určitém uvolnění poměrů v roce 1903 dochází ke vzniku zárodků politických stran. Na konci roku 1906 byla založena i Muslimská národní

⁶⁵ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 304.

⁶⁶ Mnoho muslimů odešlo v té době i do českých zemí, vzhledem ke zdejšímu vyspělému průmyslu a nejnižší nezaměstnanosti. Srov. MENDEL, M.; OSTŘANSKÝ, B.; RATAJ, T. *Islám v srdci Evropy*, s. 68.

⁶⁷ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 305.

organizace. Obecně lze říci, že chorvatské politické strany v Bosně a Hercegovině většinou podporovaly snahy rakousko - uherské správy, na rozdíl od Srbů a muslimů, kteří se stavěli k režimu spíše opozičně.

4.3 Vývoj po tzv. mladoturecké revoluci

V roce 1908 propukla v osmanské říši tzv. mladoturecká revoluce. Turečtí nacionalisté obnovili ústavu z roku 1876, pozastavenou autokratickým sultánovým režimem. Rakousko-uherské úřady v Bosně se obávaly, že požadavky na obnovu politických svobod proniknou z Turecka i mezi bosenské muslimy. Ti si byli stále vědomi toho, že Bosna a Hercegovina formálně zůstala součástí osmanské říše. Vyjádřilo to i společné memorandum Muslimské a Srbské národní organizace, které bylo předáno 7. září 1908 rakousko-uherským úřadům v Ilidži u Sarajeva. Memorandum požadovalo „*co možná nejrychlejší a plně zavedení ústavy pro obyvatele Bosny a Hercegoviny bez proměny státoprávního postavení těchto zemí*“⁶⁸, tj. bez anexe jejich území. Rakousko-Uhersko se ale už dříve rozhodlo začlenit Bosnu do habsburské monarchie. Proto 5. října 1908 císař František Josef I. oficiálně vyhlásil její anexi. Tímto aktem skončila sultánovu suverenitu nad Bosnou a byla nastolena suverenita Habsburků. Při té příležitosti císař také slíbil Bosně a Hercegovině zemskou ústavu.

Protože k tomuto aktu došlo prakticky bez souhlasu velmocí, které v roce 1878 rozhodly o předání Bosny do správy Rakousko-Uherska, nastala mezinárodněpolitická situace hrozila přerůst ve válku (tzv. anekční krize 1908-1909). Tu se podařilo zažehnat až v únoru 1909, kdy Rakousko-Uhersko vyplatilo Turecku za odstoupení Bosny odškodné ve výši 50 miliónů korun⁶⁹ a současně stáhlo své vojenské jednotky z Novopazarského sandžaku. Po nátlaku velmocí uznalo anexi i Srbsko a Černá Hora.

Císař podepsal 17. února 1910 slibovanou bosenskou ústavu (Zemský statut pro Bosnu a Hercegovinu). Podle ní se Bosna a Hercegovina stala korunní zemí Habsburků, na jejíž správě se měl mj. podílet i nově zřízený zemský sněm (sabor).

⁶⁸ Srov. Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 306.

⁶⁹ Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 53.

Ten měl ale jen velmi omezené pravomoci. Zasedalo v něm 24 představitelů bosenských muslimů, 31 pravoslavných (Srbů), 16 katolíků (převážně Chorvatů), jeden zástupce židů a 20 virilistů jmenovaných zemskou vládou.

Ve skutečnosti se ale tímto aktem na postavení Bosny nic zásadního nezměnilo. Rozhodující moc zůstávala i po vydání ústavy v rukou společného rakousko-uherského ministerstva financí a jím řízené zemské vlády v Sarajevu.

5 Novodobá historie – válka v Bosně (1992 – 1995)

V roce 1991 žilo v Bosně a Hercegovině 43,77% Muslimů, 31,46% Srbů a 17,34% Chorvatů. Zbývající obyvatelé se z 5,5% deklarovalo jako Jugoslávci a 2% patřila dalším národnostem.⁷⁰ V letech 1992 - 1995 došlo v Bosně a Hercegovině k velice kruté občanské válce. Prvotní příčinou se stal již samotný rozpad socialistické Jugoslávie. Ale hlavním důvodem byla především neschopnost nacionálních stran, které se dostaly k moci po volbách na konci roku 1990, dohodnout se na formě existence společného státu. Dále zde hrál velkou roli silný nacionalismus sousedního Chorvatska a Srbska. Pokud se týká exemplární krutosti, zaměřené mnohdy na ženy a děti, je zde možné vidět souvislost se starými rodovými tradicemi a krevní mstou, které jsou v těchto oblastech zakořeněny po staletí.⁷¹

5.1 Počátky krize

Dne 15. ledna 1992 státy Evropské unie odmítly prozatím uznat samostatnost Bosny a Hercegoviny. I když evropští politici předtím uznali Slovinsko

⁷⁰ Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 627.

⁷¹ Krevní msta, podřadné postavení ženy nebo kult zbraní byly vždy součástí života na Balkáně. Vychází z rodových tradic, ještě z dob, před příchodem římské kultury. S nimi souvisí i vztah k ženám – nebyl to až islám, kdo uzavřel ženy v domácnosti a donutil je nosit závoj. I to bylo již dříve pevně zakotveno ve starých rodových zvycích. Srov. WEITHMANN, M. *Balkán: 2000 let mezi Východem a Západem*, s.30-32.

a Chorvatsko, a tím odsouhlasili faktický rozpad Jugoslávie, byli si vědomi rizik, která by mohlo vyvolat osamostatnění v centrálních částech Balkánu. Ale těžko mohli odůvodnit, proč by měla být samostatnost odepřena jiným zemím, pokud o ni požádaly. Proto zdůvodnily své rozhodnutí alespoň tak, že nebylo z vnitřních poměrů v té době jasné, zda si osamostatnění přeje většina občanů. Zároveň bylo doporučeno, aby se nejprve uspořádalo k této otázce celorepublikové referendum. Tři místní strany s největším vlivem, muslimská Strana demokratické akce (SDA) vedená Alijou Izetbegovićem, Chorvatské demokratické společenství Bosny a Hercegoviny (HDZ BaH), do jehož čela se na přelomu roku 1991-1992 postavil Mate Boban, a Srbská demokratická strana (SDS BaH) kolem Radovana Karadžiće, měly o dalším osudu země zcela odlišné představy. SDA se snažila od svého založení o posílení rozhodovacích práv jednotlivých jugoslávských republik; jejím zájmem bylo zachování širšího jugoslávského společenství. K tomuto postoji ji vedly politické a hospodářské důvody, spojené s poválečným obnovením samostatnosti této země.

5.1.1 Bosna v rámci jugoslávské federace

Bosna a Hercegovina, jako samostatná federální jednotka, vznikla v roce 1945 na základě širší jugoslávské dohody.⁷² „*Svébytnost a integrita* „*historického*“ *území Bosny a Hercegoviny stála a padala s podmínkou vzájemného konsensu, zejména Chorvatů a Srbů, a politické stability uvnitř jugoslávské federace.*“⁷³

Největší zájem o samostatnou republiku měli Muslimové, kteří tuto zemi jako jediní pokládali skutečně za svou, a chovali k ní silný citový vztah. Otázka jejich statusu – jsou-li konfesí, či etnikem – ale nebyla ani po válce rozhodnuta. Takže i z těchto důvodů zde existovala nutnost zakotvení v jugoslávském společenství. Přestože Bosna a Hercegovina existovala jako samostatná svazová jednotka, nikdy se zde nevytvořilo společné „bosenskohercegovské“ vědomí.

⁷² Důvodem bylo přesvědčení, že lze tak vyřešit odvěký spor mezi Srby a Chorvaty o toto území. V rámci jugoslávské federace ale nebyla nikdy skutečně plnohodnotnou a samostatnou zemí. O jejich záležitostech se, i přes existenci všech znaků vlastní svébytnosti (republiková ústava, parlament, republiková vláda) rozhodovalo ve stranickém a politickém centru komunistické Jugoslávie. Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 97.

⁷³ Tamtéž, s. 97.

5.2 Snaha o změnu postavení muslimského národa

Po pádu komunismu si SDA přála nastolit zde demokratického zřízení a prosadit skutečnou svobodu náboženského vyznání. Bosna se v rámci federace měla stát přirozeným politickým a kulturním centrem muslimského národa. Důležitým faktem je ale také (i když se v oficiálních dokumentech SDA o tom nikde nepsalo), že na volebních a politických shromážděních se často mluvilo o tom, že již brzy dosáhnou Muslimové v Bosně nadpoloviční většiny v počtu obyvatel, a díky tomu budou moci požadovat i status politicky dominantního národa v zemi. Tato neoficiální vize ale již od počátku ohrožovala princip stability, protože v rámci Jugoslávie byla tato země vždy chápána jako společná republika tří po všech stránkách rovnoprávných (od roku 1947 konstitutivních, tj. ústavou potvrzených) národů bez ohledu na jejich početnost.⁷⁴

Přestože si byli politici z SDA tohoto problému vědomi, do určité doby se snažili o vytvoření jakéhosi Svazu jihoslovanských republik. Ale po vyhlášení slovinské a chorvatské samostatnosti koncem června 1991 dochází k zásadnímu zlomu. Od této chvíle požadují také samostatnost. Ve „zbytkové Jugoslávii“ s většinou srbského obyvatelstva Muslimové žít nechtěli. Na podzim 1991 ve vedení SDA převládlo jednoznačně radikální, nacionálně orientované jádro – ve straně zvítězilo národní, nábožensky orientované křídlo Aliji Izetbegoviće, nad občansky zaměřeným liberálním politikem Adilem Zulfikarpašićem, dosavadním místopředsedou SDA. Podle Izetbegovićovy skupiny měla být samostatná Bosna centralizovaný, unitární stát ve stávajících hranicích. SDA věřila, že se jí podaří pro svou vizi získat také HDZ. V Chorvatsku od léta zuřila válka se Srby, a proto se i bosenští Chorvati snažili co nejdříve opustit zbytkový jugoslávský stát. O názor bosenských Srbů se nikdo příliš nestaral - po mezinárodním uznání Bosny a Hercegoviny se budou muset podřídít. S tímto záměrem pak schválili muslimští a chorvatští poslanci 15. října 1991 v bosenském parlamentu

⁷⁴ Na tomto základě nebyl v Bosně a Hercegovině po roce 1945 žádný z národů formálně ani fakticky politicky dominantní a zároveň žádná ze zdejších komunit nebyla ani národnostní menšinou. Absurditou ale bylo, že Muslimové neměli nárok na vlastní národní instituce, ale museli je sdílet v pevném poměru jedné třetiny se Srby a Chorvaty. Ti ale podle jejich názoru měli již svůj vlastní stát, takže by měli vlastně v Bosně a Hercegovině být pokládáni za pouhé národnosti. Srov. SCHULZE, R. *Dějiny islámského světa ve 20. století*, s. 304.

Memorandum o svrchovanosti Bosny a Hercegoviny. Ale reakce bosenských Srbů byla zcela jiná. Na konci roku 1991 dali jasně najevo, že se budou všemi prostředky, včetně vojenských, snažit o setrvání v jugoslávské federaci, nebo o přímé připojení k Srbsku. To vyvrcholilo vyhlášením Republiky Srbské v Bosně a Hercegovině 9. ledna 1992, ustavené jako srbský politický útvar nezávislý na vládě v Sarajevu.

Poslední pokus o zachování jednotné Bosny byl učiněn v únoru 1992. V Sarajevu se pod patronací EU sešla konference politických reprezentantů tří hlavních bosenských politických stran, s cílem dohodnout se na vnitřním uspořádání republiky. SDA požadovala unitární stát. Srbové byly proti, Radovan Karadžić chtěl rozdělit Bosnu do tří etnických celků v rámci konfederace. Bylo zřejmé, že již nemá zájem na dohodě. Plnil jen Miloševićovy⁷⁵ pokyny - Bosnu politicky rozložit a zároveň usilovat o sjednocení srbských oblastí v Bosně a Chorvatsku v jeden politický celek se Srbskem. Bosenští Chorvaté navrhli pouze decentralizaci Bosny na základě národnostní federalizace. Z důvodu nepřekonatelných rozdílů v názorech tak rozhovory skončily, a situace zůstávala nadále nevyřešena.

5.3 Válečné události do roku 1993

Ve dnech 29. února a 1. března 1992 se uskutečnilo celorepublikové referendum o samostatnosti Bosny a Hercegoviny. Nezávislou republiku v něm požadovalo 63,4% oprávněných osob – především bosenských Muslimů a Chorvatů. Bosenští Srbové se ho neúčastnili – v listopadu 1991 se ve vlastním referendu jejich naprostá většina vyslovila pro zachování společného jugoslávského státu. Po zveřejnění výsledků Srbové postavili v ulicích Sarajeva poprvé barikády. Nacionální vášně v nich vyvolala zpráva o zabití jednoho Srba při svatbě v Sarajevu.

⁷⁵ Slobodan Milošević – srbský prezident v letech 1992 - 1997, prezident Svazové republiky Jugoslávie v letech 1997 - 2000; obviněn z genocidy a válečných zločinů, uvězněn a souzen Mezinárodním tribunálem pro bývalou Jugoslávii; zemřel ve vězení v Haagu roku 2006 na srdeční infarkt

Předsednictvo Bosny a Hercegoviny vyhlásilo 3. března 1992 na základě výsledků referenda státní samostatnost. Jako odezva se ihned objevily na různých místech Bosny četné srážky mezi bojovkami jednotlivých národností. V několika případech se do bojů zapojily i jednotky JLA⁷⁶ na straně bosenských Srbů. Začátkem dubna začala jugoslávská armáda ostřelovat města Brčko a Bijeljina, na strategické spojnici mezi Bělehradem a Banja Lukou. Také v Sarajevu a jeho okolí propukly srážky polovojských ozbrojených skupin Muslimů a Chorvatů s JLA. 6. dubna přišlo před budovu parlamentu v Sarajevu demonstrovat za udržení míru a jednoty 20 – 30 tisíc lidí všech národností. Do davu ale začali střílet ostřelovači, a tak se shromáždění v panice rozuteklo. Představa o multietnické Bosně zde dostala symbolicky těžký úder.

Téhož večera oznámily orgány EU, že s platností od 7. dubna 1992 mezinárodně uznávají nezávislost Bosny a Hercegoviny v jejích stávajících hranicích. Důvodem bylo umožnit jí, jako samostatnému státu, obranu proti akcím JLA, která se tak stala armádou cizího státu, a mezinárodní společenství mohlo požadovat její okamžitý odchod ze země. Narychlo byla formována armáda Bosny a Hercegoviny, kterou tvořili v naprosté většině Muslimové. V té době propukly boje na většině území.⁷⁷ Začal boj o „etnicky čistá“ území.

OSN, již se stala Bosna a Hercegovina členem 23. května 1992, reagovala na zhoršení situace a na žádost sarajevské vlády o pomoc, vysláním zvláštní mise. Ta měla připravit podmínky pro nasazení jednotek UNPROFOR. Na jejím základě se musela JLA stáhnout z území Bosny, ale před svým odchodem předala bosenským Srbům většinu výzbroje a posílila je o tisíce vojáků srbské národnosti.⁷⁸ Také bosenští Chorvaté 3. července vyhlásili Chorvatskou republiku

⁷⁶ Jugoslávská lidová armáda

⁷⁷ K nejtěžším srážkám docházelo na severu země v oblasti bosenské Krajiny v okolí Prijedoru, Sanského Mostu a Doboje a také na východě kolem měst Zvornik, Foča a Višegrad. Odtud bosenští Srbové za přímé pomoci JLA vyhnali tisíce nesrbských obyvatel. Bojová linie také procházela přímo čtvrtěmi hlavního města Sarajeva. Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 631.

⁷⁸ V květnu také přijala RB OSN rezoluci, kterou byly uvaleny hospodářské sankce na Svazovou republiku Jugoslávii za to, že podporuje násilí páchané JLA v BaH. Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 152.

Herceg - Bosna. Mate Boban tak začal plnit pokyny Tudjmanovy⁷⁹ centrály a stal se z něho militantní chorvatský nacionalista.

Krvavé boje tak zasáhly postupně celé území Bosny a Hercegoviny. Přišly v nich o život tisíce lidí, další desetitisíce byly nuceny opustit své domovy. Vznikaly první internační tábory, kde žili v nelidských podmínkách nevinní civilisté.⁸⁰ Docházelo také k masovému znásilňování převážně muslimských žen.

Na podzim roku 1992 drželi bosenští Srbové ve svých rukou asi 50-55% území, mj. města Prijedor na severu a Jajce v centrální části republiky. Srbské vojsko také ostřelovalo hercegovský Mostar (bez ohledu na třetinu jeho srbských obyvatel). Odplatou začali Muslimové a Chorvati v Mostaru útočit na místní Srby, z nichž většina raději z města odešla. Srbové obklíčili také města Goražde, Žepa a Srebrenica, a v nich desetitisíce převážně muslimských obyvatel a uprchlíků z okolí.⁸¹ Těm brzy začaly docházet potraviny a další životní potřeby.

Mezinárodní společenství se snažilo o humanitární pomoc, zprvu jen do hlavního města Sarajeva. Připravilo také za účasti diplomatů Owena a Vance mírový plán. Ten předložili v lednu 1993 v Ženevě – dělil území Bosny a Hercegoviny na deset samosprávných kantonů, které přibližně odpovídaly etnické situaci před válkou. Souhlasili s ním koncem března 1993 bosenští Muslimové a Chorvati. Srbové ho po referendu odmítli.

Boje ale mezitím pokračovaly. Došlo také ke střetům mezi dosavadními spojenci – Chorvaty a Muslimy. Přitom byl rozdělen i národnostně smíšený Mostar na dvě samostatná města.⁸² V létě 1993 se boje mezi Muslimy a Chorvaty rozšířily i do střední Bosny. Důvodem byl Vance-Owenův plán, protože se po jeho zveřejnění snažili ovládnout a etnicky vyčistit „své“ kantony. V té době došlo i k problémům uvnitř předsednictva bosenské vlády, kdy se člen předsednictva Fikret Abdič postavil proti Izetbegovićovi s tím, že bude usilovat

⁷⁹ Franjo Tudjman – chorvatský prezident v letech 1992 - 1999

⁸⁰ Zahraniční novináři informovali o existenci nejméně 94 internačních táborů; v nich mělo být zadržováno okolo 100 000 obyvatel Bosny a Hercegoviny. Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 153.

⁸¹ V Goražde tak bylo asi 60 tisíc, v Žepě 30 tisíc a ve Srebrenici 40 tisíc lidí. Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 633.

⁸² Na rozkaz chorvatského generála zde byl také zničen starobylý tzv. Hajrudinův most, postavený v roce 1566, považovaný za symbol města. Srov. tamtéž, s. 633.

o dohodu s Tudjmanem a Miloševićem a podporovat ustavení tří národnostních států v Bosně a Hercegovině. Zároveň na severu muslimské bihaćské enklávy ve městě Velká Kladuša vyhlásil Autonomní oblast Západní Bosna, která vypověděla poslušnost vládě v Sarajevu. Izetbegović nechal Abdiće vyloučit z SDA i z předsednictva a poslal proti němu 5. sbor Armády BaH z Bihaće. Tak propukly na podzim 1993 urputné boje Muslimů proti Muslimům a občanská válka se tím ještě více zkomplikovala.

Mezitím mezinárodní vyjednavací Owen a Stoltenberg v Ženevě předložili další plán řešení konfliktu. Akceptovali srbsko - chorvatskou ideu etnického a politického rozdělení Bosny a Hercegoviny. Měl vzniknout velmi volný Svaz bosenských republik, Sarajevo mělo být po určitou dobu ve správě OSN a Mostar spolu s muslimskými enklávami ve východní Bosně svěřen orgánům EU. Počítal s vytvořením koridorů, zajišťujících centrální bosenské (muslimské) republice přístup k moři i k řece Sávě, a spojení s enklávami kolem Goražde, Srebrenice a Žepy a s enklávou Bihać. Alija Izetbegović nejprve tento návrh odmítl, později za svou osobu vyjádřil ochotu na rozdělení přistoupit. Ihned ale musel čelit pokusu o převrat, který chtěli vyvolat militantní představitelé ve vedení SDA.⁸³

Ve dnech 26.-27. září 1993 se v Sarajevu sešlo shromáždění asi 350 muslimských politických a náboženských představitelů, aby znovu jednalo o mírovém návrhu. Většina byla nakonec ochotna jej přijmout pod podmínkou, že Srbové vrátí území, na kterém měl muslimský národ před válkou většinu. To se ale prakticky rovnalo odmítnutí návrhu a jednání mohla začít nanovo.⁸⁴

⁸³ V této době také začala přicházet Muslimům v Bosně pomoc od islámských států – i přes přísné embargo to byly dodávky zbraní, ale také první dobrovolníci (tzv. mudžahidové), kteří vstupovali do jednotek Armády Bosny a Hercegoviny. Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 635.

⁸⁴ Shromáždění také rozhodlo, aby se pro označování muslimské komunity v Bosně místo Muslimové (které vzbuzovalo negativní asociace, vzhledem k islámskému resp. arabskému radikalismu) používalo staršího označení Bošnjaci (v češtině mu odpovídá označení Bosňáci). Zároveň to ale vyvolalo negativní reakci u většiny bosenských Srbů a Chorvatů, kteří zde viděli snahu o prezentaci Bosňáků, jako hlavního národa. Srov. tamtéž, s. 635 - 636.

5.4 Vývoj v letech 1994 - 1995

Na konci roku 1993 se ve střední Bosně u města Olovo spojily oddíly bosenských Srbů a Chorvatů a společně napadly jednotky Bosňáků. I když v Chorvatsku proti sobě Srbové a Chorvati bojovali, v Bosně se z nich paradoxně stali spojenci proti společnému nepříteli, který jediný bránil jejich úsilí o úplné rozdělení Bosny mezi Srbsko a Chorvatsko.

Po výbuchu minometného granátu v centru Sarajeva 5. února 1994, kde přišlo o život 68 lidí a další asi dvě stovky byly zraněny (ale ani po vyšetření nebylo určeno odkud byl granát vypálen) se OSN přes Radu NATO rozhodlo vyzvat bosenské Srby ultimativně ke stažení jejich vojsk 20km od Sarajeva a odevzdání těžkých zbraní pod dohled UNPROFOR. Pokud tuto výzvu nepřijmou, dojde k bombardování jejich pozic letadly NATO. Proti tomu se ihned postavilo Rusko – do pozic opuštěných Srby přesunulo své vojáky UNPROFOR. Po této události se do situace v Bosně více vložily i USA, které chtěly zabránit vzniku čistě muslimského státu na území bývalé Jugoslávie. Znepokojovaly je zprávy o rostoucím počtu islámských dobrovolníků v Bosňácké armádě, který se odhadoval asi na dva až tři tisíce. Americká diplomacie se snažila všemi prostředky brzdit projevy islámského radikalismu ve světě. USA také začaly společně s Německem vyvíjet tlak na Chorvatsko.⁸⁵ Koncem února 1994 byly zahájeny chorvatsko-bosňácké rozhovory o urovnání vzájemných vztahů ve Washingtonu. A již 18. března 1994 pak podepsali nejvyšší představitelé Chorvatska a Bosny a Hercegoviny Franjo Tudjman a Alija Izetbegović za účasti amerického prezidenta Billa Clintona smlouvu o vytvoření bosňácko-chorvatské federace v Bosně a Hercegovině a zároveň rámcovou dohodu o konfederativním propojení tohoto státního útvaru s Chorvatskem. Tehdejší bosenský premiér Haris Silajdžić a nový předseda HDZ Bosny a Hercegoviny Krešimir Zubak, zároveň podepsali návrh ústavy nové federace. V květnu 1994 zvolilo ústavodárné shromáždění nové bosňácko-chorvatské federace v Bosně prezidentem tohoto

⁸⁵ V lednu 1994 se ve střední Bosně zúčastnilo bojů i sedm brigád regulární chorvatské armády. Docházelo zde k teroru a vyhánění bosňáckých civilistů. Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 165.

útvary Chorvata Krešimira Zubaka a viceprezidentem Bosňáka Ejupa Ganiće.⁸⁶ Tzv. kontaktní skupina pro Bosnu a Hercegovinu předložila v červenci 1994 představitelům válčících stran v Bosně nový mírový plán. Území mělo být rozděleno v poměru 51% pro bosňácko-chorvatskou federaci a 49% pro politický útvar bosenských Srbů. Na Srby vyvíjely nátlak jak mezinárodní vyjednaváči, tak i ruští politici. Koncem roku americký prezident James Carter zprostředkoval dohodu o čtyřměsíčním příměří. Bojující strany toho ale využily po svém. Pouze dozbrojily a regenerovaly své síly. V dubnu 1995 začaly boje nanovo.

V létě 1995 dobyli srbští vojáci bosňáckou enklávu Srebrenici, kterou předtím obléhali skoro tři roky. Srebrenica byla jednou ze šesti tzv. bezpečnostních zón, které měly chránit jednotky OSN. Tím také padly poslední zbytky respektu Bosňáků k těmto jednotkám. Po dobytí se zde Srbové dopouštěli brutálního násilí. Dosud není jasný osud několika tisíc bosňáckých mužů, kteří zde byli zajati. Část z nich byla postřílena – o tom svědčily po válce odkryté masové hroby. V polovině července Srbové dobyli i další enklávu Žepu, a stejný osud hrozil i Goražde. Složitá byla i situace v enklávě Bihać.

Dne 21. července 1995 došlo ke schůzce Tudjmana, Izetbegoviće a Zubaka ve Splitu, kde byla podepsána deklarace o společné obraně proti srbským útokům. Chorvatsko krátce nato poslalo do bihaćské enklávy dva tisíce vojáků s těžkou výzbrojí, aby tu pomohli 5. sboru Armády Bosny a Hercegoviny. V příštích dnech zaútočili chorvatští vojáci také z oblasti západní Hercegoviny a odřízli západobosenská města obývaná srbským etnikem – Bosansko Grahovo a Glamoč. Tím dosáhli přerušení pozemní spojnice mezi jedním z hlavních středisek Republiky Srbské v Bosně a Hercegovině Banja Lukou a centrem Republiky srbská Krajina Kninem.

V srpnu a září 1995 došlo k rozhodujícím událostem, které měly zvrátit již několik let trvající bosenský konflikt. 4. srpna zahájila chorvatská armáda operaci „Bouře“, s cílem ovládnout celou oblast srbské Krajiny v Chorvatsku. Druhý den se chorvatská vojska spojila s Armádou BaH severně od Bihaće. Dosavadní

⁸⁶ Fakticky ale zůstával nejvyšším představitelem státu Alija Izetbegović – ten jediný měl právo navenek stát reprezentovat. Srov. ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 637.

srbské obklíčení této enklávy bylo proraženo a 5. sbor Armády BaH se zde zmocnil území kolem Velké Kladuše. Fikret Abdić uprchl do Chorvatska.

5.5 Změna po zásahu NATO

Bosenští Srbové byli poslední skupinou, která trvale odmítala úsilí Západu o dosažení dohody o ukončení války. V srpnu 1995 vyslal Bill Clinton na Balkán náměstka ministra zahraničních věcí Holbrooka. Ten představil plán, podle kterého měla Bosna a Hercegovina zůstat zachována ve stávajících hranicích, ale vnitřně rozdělena mezi bosňácko-chorvatskou federaci a Srby v poměru 51 : 49, s možností dílčích výměn území. Ale 28. srpna 1995 došlo k dalšímu masakru v Sarajevu. Granáty, které podle zprávy UNPROFOR byly vypáleny ze srbských pozic, zabily 37 lidí a 85 zranily. Dva dny poté byl proveden hromadný útok letadel NATO na vojenské pozice bosenských Srbů, které tím byly značně ochromeny.⁸⁷ Armáda BaH, HVO a chorvatská armáda využily této změny v poměru sil a během září obsadily celkem 4000 km², které předtím drželi bosenští Srbové – velkou část západní a střední Bosny s městy Bosanski Petrovac, Ključ, Sanski Most, Jajce, Mrkonjić Grad. Zde tvořili Srbové před válkou podstatnou část obyvatelstva. Bihaćskou enklávu se podařilo územně propojit s centrální Bosnou. Kritickou se stala situace v Banja Luce, která byla doslova napěchována uprchlíky. Velitel Armády BaH Rasim Delić chtěl město obsadit, nebo donutit Srby, aby město demilitarizovali. Ale v této chvíli zasáhly velmoci, které nechtěly, aby došlo ke změně zamýšlené etnicko-politické mapy Bosny a Hercegoviny. Vojska tedy svůj postup zastavila.

Holbrookovi se počátkem října podařilo uzavřít mezi znepřátelenými stranami dohodu o příměří, která vstoupila v platnost 11. října. Protivníci se také dohodli, že se na přelomu října a listopadu uskuteční schůzka prezidentů Srbska, Chorvatska a Bosny a Hercegoviny, aby se dohodla podoba konečné mírové

⁸⁷ I v dalších dnech útoky sil NATO pokračovaly: 31. 8. byly bombardovány srbské pozice v okolí Sarajeva a Pale, 6.9. muniční sklady v Hadžiči a Višegradě, a také komunikační středisko v Han Pijesaku, 7.9. vojenské cíle v Sarajevu, 10.9. poškodilo 13 řízených střel Tomahawk, vypálených z lodí v Jaderském moři, srbská protiletadlová zařízení u Banja Luky. Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 181.

smlouvy. Tato jednání pak začala v Daytonu 1. listopadu 1995. Americká diplomacie vyvinula v jejím průběhu silný tlak, aby její aktéry donutila k definitivnímu rozhodnutí. Nejsložitějším bodem byla otázka přesného rozdělení Bosny a Hercegoviny mezi bosňácko-chorvatskou federaci a Republiku Srbskou. Protože se do té doby změnila situace v držení území, nebyl nakonec dodržen původně požadovaný poměr 51 : 49%. Tak např. Chorvatům a Bosňákům zůstaly obsazené Srbské oblasti v jihozápadní Bosně – pro Chorvaty se tím stabilizovala situace na dalmatské hranici, pro Bosňáky tak došlo k propojení bihačské enklávy s bosňáckými regiony ve střední Bosně. Na oplátku byly Srbům zase vrácena města Mrkonjić Grad a Šipovo na západě Bosny, a některé části pohoří Ozren v severní Bosně v blízkosti měst Doboj a Maglaj. Kritickou byla ale otázka koridoru u Brčka, kterým bylo zajištěno jediné spojení se Srbskem a srbskou východní Bosnou. Nakonec, na nátlak amerického ministra zahraničí Warrena Christophera, prezidenti souhlasili s rozšířením koridoru, když o konečném řešení měla rozhodnout po roce mezinárodní arbitráž. 21. listopadu 1995 pak oznámil americký prezident Bill Clinton, že byl návrh mírové dohody prezidenty Srbska, Chorvatska a Bosny a Hercegoviny v Daytonu parafován.

5.6 Daytonská dohoda

Základem smlouvy z Daytonu byla dohoda, že Bosna a Hercegovina zůstane z mezinárodně-politického hlediska zachována jako jednotný stát ve stávajících hranicích, ale bude vnitřně rozdělena na dva subjekty – bosňácko-chorvatskou federaci (51% území) a Republiku Srbskou (49% území). Součástí dohody byla i nová ústava. Hlavním městem mělo zůstat Sarajevo, jako otevřené město pod správou bosňácko-chorvatské federace, bosňáckou enklávu Goražde ve východní Bosně měl spojit s územím Federace zvláštní koridor. Mírové síly OSN měli vystřídat mnohonárodnostní síly pod vedením NATO (IFOR).

Daytonská dohoda byla dokumentem složitým a rozporným. Chtěla udržet jednotný stát, ale zároveň souhlasila s jeho vnitřním politickým rozdělením. Trvalý mír tak mohla v Bosně zajistit jen silná vojenská moc z vnějšku, která bude nekompromisně prosazovat dohodnuté zásady.

Závěrečný text smlouvy o ukončení války a nastolení míru v Bosně a Hercegovině byl podepsán 14. prosince 1995 v Paříži. Podepsali ho Slobodan Milošević, Franjo Tuđman a Alija Izetbegović. Jako svědci byli přítomni americký prezident Bill Clinton, francouzský prezident Jacques Chirac, německý kancléř Helmut Kohl, britský premiér John Major a dále předsedové vlád Ruska a Španělska Viktor Černomyrdin a Felipe González. Účastníky byli také generální tajemníci OSN a NATO, zástupci států EU a mnoha dalších zemí. Tato účast nejvyšších politiků světa měla zdůraznit význam ukončení nejkrvavějšího konfliktu v Evropě od druhé světové války.

5.7 Důsledky války

Rychlé vytvoření a rozmístění jednotek IFOR, v celkovém počtu asi 60 000 vojáků, oddělilo válčící strany a přineslo mír. Ale zničené vztahy mezi jednotlivými národy tak lehce napravit nelze. Válka krutě postihla všechny skupiny obyvatelstva Bosny a Hercegoviny, následky se projevily prakticky v každé rodině. Pokud bychom měli hodnotit její dopady podle množství obětí, pak nejhůře zasáhla právě Muslimy (Bosňáky), v jejichž případě lze hovořit přímo o genocidě. Násilí vedené proti nim dosáhlo obrovských rozměrů, ať už to bylo vraždění, vyhánění z domovů nebo znásilňování. Ale v odvetných akcích se i oni dopouštěli stejného násilí na Srbech či Chorvatech. Ve válce přišlo o život více než 200 000 obyvatel, z asi 2,5 miliónu lidí se stali uprchlíci.⁸⁸ Dnes se zdá, že asi polovina z nich se usídlila v jiné lokalitě BaH nebo v cizině, a zpátky se již nehodlá vrátit.⁸⁹ Byly zničeny celé regiony, velké množství kulturních památek.

Pokud se zdála být Bosna a Hercegovina před válkou svou národnostní promíšeností nedělitelná, po ní už tomu tak není. Je v důsledku proběhlých čistek složená z víceméně kompaktních etnických celků, protože Daytonská dohoda

⁸⁸ Největší množství uprchlíků žilo za války na území BaH pod ochranou sil OSN – celkem asi 1,2 miliónu osob, dále v ostatních republikách bývalé Jugoslávie. V Chorvatsku asi 453 000, v Srbsku 405 000, v Černé Hoře 39 000, v Makedonii 28 000, ve Slovinsku 24 000. Ze západní Evropy z nich přijalo nejvíce Německo – 320 000, Itálie – 60 000, Švédsko – 50 000, Nizozemí – 45 000 atd. Část uprchlíků (Muslimů) odešla i do některých islámských států: do Turecka – 52 000, Saúdské Arábie – 7 000, Libye – 3000. Srov. HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*, s. 192.

⁸⁹ Srov. ŠLACHTA, M. *Ohniska napětí ve světě*. s. 24.

v podstatě respektovala poválečné rozložení sil. Bosna a Hercegovina se stala nejkomplicovanějším státním útvarům v Evropě, fakticky konfederací.⁹⁰ Válka také změnila složení obyvatelstva původně etnicky smíšených měst např. Sarajeva nebo Tuzly. Do nich se přistěhovali hlavně silně věřící muslimští uprchlíci ze zaostalejšího venkova, kteří jsou ale daleko více nacionálně manipulovatelní.

O zachování společného státu mají dnes v podstatě zájem jen Bosňáci. Srbové, ale i Chorvaté, stále zřetelněji podporují ve volbách své vlastní národní zájmy. Je tedy otázka, zda lze tento umělý celek udržet bez přítomnosti cizích vojsk i do budoucna.

⁹⁰ Srov. ŠLACHTA, M. *Ohniska napětí ve světě*. s. 24.

ZÁVĚR

Islám se na území Bosny a Hercegoviny rozšířil po jejím dobytí osmanskou říší. Proč právě zde došlo k tak masovému přechodu na nové náboženství se snažili dříve vysvětlit historici tím, že se k Turkům přidávala hromadně místní bogomilská heretická šlechta, aby zachránila své statky. Dnes se ukazuje, že takto se určitě věci nestaly. Bosenská církev přestala existovat už před příchodem Osmanů a šlechta se v té době hlásila ke katolictví nebo pravoslaví, stejně jako většina zdejších obyvatel. Je možné, že doba po rekatolizaci nebyla příliš dlouhá, ale vzhledem k tomu, že původní bosenská šlechta o své majetky stejně bez náhrady přišla, nezdá se, že by měla vliv na rychlou islamizaci její náboženská příslušnost. Ovšem jistě mělo velký vliv islámské vyznání u nových majitelů těchto držav, tedy nové bosenské šlechty. Ta by se bez něho novou šlechtou nestala. Ale to už patřilo k systému turecké moci, který umožňoval „vlastnit“ půdu pouze stoupecům islámu, za konkrétní účast na vojenském tažení. Předpokladem úspěšné islamizace se ale mohla stát dlouhodobá nezakotvenost místního obyvatelstva v církevních strukturách evropského křesťanství. Obě velká křesťanská církevní střediska té doby, Řím i Konstantinopol, se na Bosnu dívaly jako na odbojnou heretickou oblast, a když už konečně došlo k rekatolizaci, bylo to jen na poměrně krátkou dobu.

Zásadním důvodem pro šíření islámu byla tedy pravděpodobně ta skutečnost, že se jeho stoupecům především vyhnuli sociální diskriminaci, a zároveň jim byly dány předpoklady ke společenskému uplatnění a možnosti dalšího růstu. To se týkalo především obyvatel měst, kde islamizace probíhala nejrychleji a nejúspěšněji. Ale je to vidět i na změně postoje k praxi *devşirme*, kdy se původně násilné jednání vůči místnímu křesťanskému obyvatelstvu změnilo v očích jich samotných, a bylo časem považováno za privilegium. Takové rodiny potom postupně celé přecházely na islám, protože byly zbaveny povinnosti platit některé daně. Muži sice museli v tom případě být k dispozici při vojenském tažení, ale to byla zase příležitost k získání nějaké půdy, ze které i jim mohly následně plynout důchody.

Později muslimským šlechtickým rodinám Porta přiznala dědičné právo na vlastnictví bosenských *timárů*, čímž už nemusely o nové pozemky usilovat, a mohli se soustředit na své vlastní hospodaření v místě bydliště. Právě díky těmto, ve své době výjimečným privilegiím, pak vznikl jejich hluboký vztah k Bosně, jako jejich vlasti, protože vzhledem ke svému společenskému postavení i pozemkovému vlastnictví, získali skutečný pocit sounáležitosti s touto zemí. To se později projevilo při opakovaných protestech bosenské šlechty proti turecké snaze o reformy. Ty byly z hlediska Porty samozřejmě nutností, ale z pohledu *kapetánů a ajanů*, jejichž funkce se v té době již také staly dědičnými, se jednalo o neoprávněné narušení jejich práv. Po několika bitvách s tureckým vojskem byli však přemoženi a museli se podřít. To vedlo k jejich dočasnému oslabení, ale místní muslimská šlechta zde i nadále pokračovala ve své vládě (i když právě z těchto důvodů dochází k její postupné stagnaci a již nestačí držet krok s rychlým kulturním a společenským rozvojem křesťanů).

Také po okupaci Rakousko – Uherskou armádou, se habsburská správa nadále opírala o muslimskou vedoucí vrstvu. Z hlediska víry sice upřednostňovala katolíky, tedy Chorvaty, ale muslimská šlechta zůstala ve státě dominantní. Rakouská správa si byla vědoma jejího vypjatého zemského patriotismu, a proto se snažila podporovat její myšlenky ohledně „bosňáctví“. Ovšem snaha o podporu takového vědomí se uchytila právě jen v muslimské komunitě. Srbové i Chorvaté na podobné výzvy nereagovali.

To nejdůležitější ale je, že vlastně jen díky anexi se v zemi muslimská komunita vůbec uchovala, protože z okolních států byli přívrženci islámu bez milosti vypuzeni.

Je neoddiskutovatelnou skutečností, že díky osmanské říši a islámu se dostala do Bosny vyspělá kultura, právní řád a náboženská tolerance. Silná moc v zemi po dlouhou dobu zajistila pořádek a relativní stabilitu, jaká zde v předchozích dobách vlády bosenských králů rozhodně nepanovala. Někteří autoři však dodnes považují proces islamizace za násilný akt okupační moci, kterým došlo k odcizení velké části obyvatelstva od původní národní identity – tyto názory pocházejí především ze Srbska a Chorvatska. Osobně jsem přesvědčen, že takto se na věc

dívat nelze, protože základem takového pohledu je již předem daný nacionalismus, který znemožňuje vidět klady turecké nadvlády.

Válka v letech 1992 – 1995 vznikla z důvodu rozmachu nacionalismu v hroutící se Jugoslávii. Šlo především o špičky srbských a chorvatských nacionálních stran a o intelektuály, kteří jako jedinou možnou vizi do budoucna předkládali národům existenci ve své vlastní zemi, tedy Srbsku nebo Chorvatsku. Muslimové byli zpočátku jediní, kteří se pokoušeli udržet ideu jednotného mnohonárodnostního státu, ale posléze se i oni začali zabývat ve stále větší míře možnostmi vzniku své vlastní země.

Zde je třeba připomenout, že tento problém mnohonárodnostní Bosny mohl být relativně vyřešen pouze v takových státních útvarech, jako byla Osmanská říše nebo socialistická Jugoslávie, kde byli všichni součástí jednoho celku pod tlakem vnější mocnosti, tedy Turecka nebo Sovětského svazu. Pokud tento tlak zmizel, okamžitě vznikl vždy stejný problém národní příslušnosti, o který se jednalo i nyní.

Je otázkou, zda Daytonská dohoda problém vyřešila. Samozřejmě zastavila nesmyslné krveprolití, které by se jinak pravděpodobně ještě více rozšířilo. Ale vlastní otázka statutu muslimské komunity se tím opět nevyřešila. Muslimové zase žijí v jednom státním útvaru, tentokrát s Chorvaty, kteří dnes znovu projevují snahu o svou sounáležitost s Chorvatským státem. Jestli půjdou nakonec i Bosňáci ve stopách Kosova nebo se přeci jen rozhodnou pro multietnický stát, není dnes tedy pouze na nich. Tuto snahu by museli projevít i ostatní národy. Jinak lze vidět i jejich budoucnost jen v národní separaci. Ale i samotná dohoda o případných nových hranicích by jistě nebyla jednoduchá. Bez přítomnosti nějaké vnější síly by nejspíš opět mohlo dojít k další válce.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9.

HITZEL, F. *Osmanská říše*. Praha: Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-567-6.

GOMBÁR, E. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-599-X.

WEITHMANN, M. *Balkán: 2000 let mezi Východem a Západem*. Praha: Vyšehrad, 1996. ISBN 80-7021-199-7.

KROPÁČEK, L.; GOMBÁR, E.; MARKOVÁ, D. et al. *Variace na Korán: Islám v diaspoře*. Praha: Orientální ústav AV ČR, 1999. ISBN 80-85425-34-3.

TAUER, F. *Svět Islámu*. Praha: Vyšehrad, 1984. ISBN neuvedeno.

MORAVČÍKOVÁ, M. Alija Izetbegović, Bosna a islam mezi Východem a Západem. In MORAVČÍKOVÁ, M. *Islam v súvislostiach*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2002, s. 29 – 47. ISBN 80-89096-04-2.

DENNY, F. *Islám a muslimská obec*. Praha: Prostor, 1998. ISBN 80-85190-69-9.

PAVLINCOVÁ, H. et al. *Slovník Judaismus, křesťanství, islám*. Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0440-6.

PALMER, A. *Úpadek a pád Osmanské říše*. Praha: Panevropa, 1996. ISBN 80-85846-05-5.

HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina: Historie nešťastné země*. Brno: Doplněk, 1996. ISBN 80-85765-61-6.

ELIADE, M.; CULIANU, I. *Slovník náboženství*. Praha: Český spisovatel, 1993. ISBN 80-202-0438-5.

ŠLACHTA, M. *Ohniska napětí ve světě*. Praha: Kartografie, 2007. ISBN 978-80-7011-926-6.

SCHULZE, R. *Dějiny islámského světa ve 20. století*. Brno: Atlantis, 2007. ISBN 978-80-7108-284-2.

CARDINI, F. *Evropa a islám*. Praha: Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-640-0.

MENDEL, M.; OSTŘANSKÝ, B.; RATAJ, T. *Islám v srdci Evropy*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1554-9.

RYBRANÝ SLOVNÍČEK CIZÍCH TERMÍNŮ⁹¹

beg, bej - vojensko-administrativní hodnost, která s sebou nesla povinnost politické a vojenské správy ve svěřeném území

beglerbeg - osmanský vrchní vojenský místodržící čili guvernér provincie

derviš – perský název (pův. význam „žebrač“) pro náboženské askety, kteří se od XII. stol. často sdružovali do různých bratrstev.

devširme – odvádění křesťanských chlapců do osmanských služeb, nejčastěji vojenských, ale i úřednických

divan – 1) kancelář finanční správy; 2) shromáždění hodnostářů, v němž panovník či vezír vyřizovali důležité vládní záležitosti (též sál pro toto zasedání)

džamija – název pro velkou modlitebnu; nejdůležitějším příslušenstvím je věž, nádvoří a vodní nádrž, často byly u ní též zřizovány vyšší škola (madrasa), knihovna, nemocnice, stravovna apod.

džizja – daň z hlavy, kterou platilo nemuslimské obyvatelstvo

ejalet – osmanská provincie, v jejímž čele stál sultánův správce válí či beglerbeg

haradž – původně činže ze společného pozemkového majetku muslimské obce, později prostě pozemková daň

chatíb – islámský kazatel; musel mít teologické vzdělání a zmocnění od chalífy.

karavanseraj – nocležna pro pocestné a karavany, kde byla k dispozici potrava i píce pro zvířata

madrasa – islámská vysoká škola, v jejíž prostorné stavbě byli ubytováni studenti, někdy i profesori. Přednášely se zde teologické a právní obory. Absolvent se mohl stát chatíbem, imámem, soudcem, profesorem, úředníkem atd.

paša – nejvyšší osmanská vojensko-správní hodnost, která opravňovala k výkonu nejvyšších státních funkcí

sipahi – příslušník osmanské lenní jízdy, držitel léna nejnižší kategorie, tzv. timáru

ulema – souhrnný název odborníků v různých oblastech islámské teologie a práva

vilajet – název osmanské provincie od 19. st., v čele stál opět sultánův správce

⁹¹ Zdroj: TAUER, F. *Svět Islámu*. Praha: Vyšehrad, 1984. ISBN neuvedeno.

SEZNAM ZKRATEK

- Armáda BaH Armáda Bosny a Hercegoviny, název vojenských sil Republiky Bosny a Hercegoviny, fakticky ale pouze muslimských (bosňáckých) jednotek
- BaH Bosna a Hercegovina
- EU Evropská unie
- HDZ Chorvatské demokratické společenství (Hrvatska demokratska zajednica) chorvatské opoziční hnutí, po vítězných volbách v dubnu 1990 vládnoucí strana v Chorvatsku
- HDZ BaH Chorvatské demokratické společenství Bosny a Hercegoviny (Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine), národně orientovaná strana bosenských Chorvatů
- HVO Chorvatská rada obrany (Hrvatsko vijeće odbrane), název vojenských sil bosenských Chorvatů
- CHR Herceg – Bosna Chorvatská republika Herceg – Bosna, politický útvar Bosenských Chorvatů vyhlášený v srpnu 1993 v západní Hercegovině
- IFOR Realizační síly (Implementation Force), mezinárodní mírové jednotky pod vedením NATO, vyslané do Bosny a Hercegoviny k naplnění daytonských dohod
- JLA Jugoslávská lidová armáda, název vojenských sil jugoslávské federace v letech 1945 – 1992
- MBO muslimská bosňácká organizace, liberálně orientovaná strana bosenských Muslimů (Bosňáků), založená v létě 1990
- NATO Severoatlantická aliance (North Atlantic Treaty Organization)
- OSN Organizace spojených národů
- RB OSN Rada bezpečnosti Organizace spojených národů
- SDA Strana demokratické akce, národně orientovaná strana bosenských Muslimů (Bosňáků)
- SDS Srbská demokratická strana, opoziční seskupení, zformované v Srbsku na jaře 1990

SDS BaH Srbská demokratická strana Bosny a Hercegoviny, národně orientovaná strana bosenských Srbů

UNPROFOR Ochranné síly Organizace spojených národů (United Nations Protection Force), mezinárodní mírové jednotky OSN, nasazené v letech 1992 – 1995 v Chorvatsku a v Bosně a Hercegovině

USA Spojené státy Americké (United States of America)

SEZNAM PŘÍLOH⁹²

Příloha I.

Mapa č. 1 Turecká expanze na Balkáně

Mapa č. 2 Středověká Bosna

Příloha II.

Mapa č. 3 Administrativní rozdělení jihoslovanských oblastí pod tureckou správou

Mapa č. 4 Ústup osmanské moci na Balkáně v letech 1699 – 1739

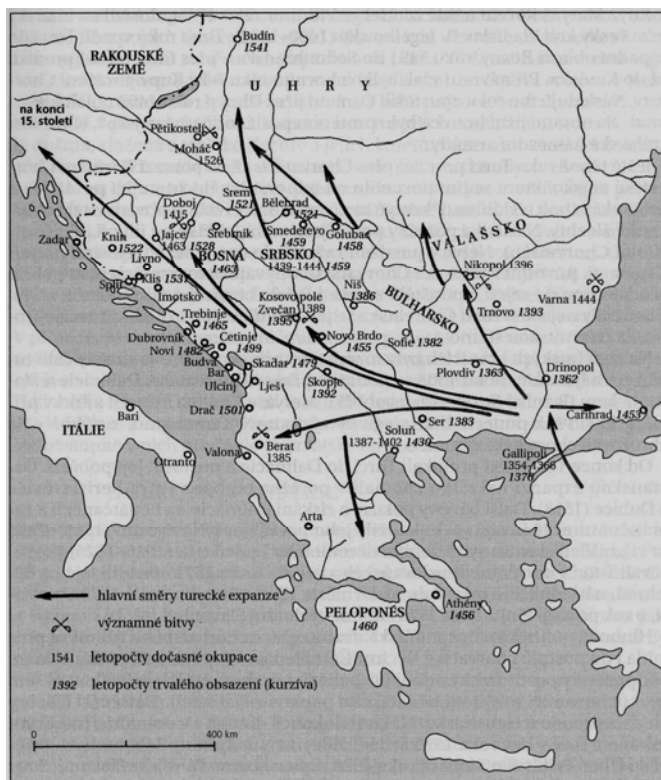
Příloha III.

Mapa č. 5 Hranice na Balkáně po Berlínském kongresu 1878

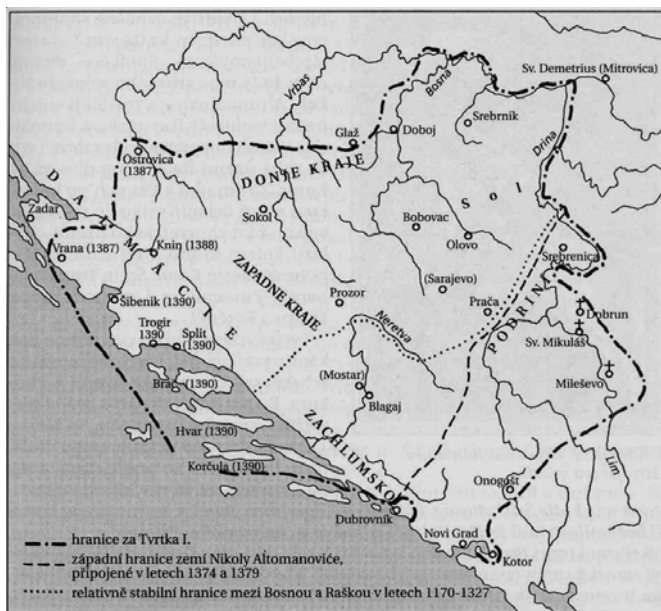
Mapa č. 6 Bosna a Hercegovina po Daytonské dohodě

⁹² Zdroj: ŠESTÁK, M.; TEJCHMAN, M.; HAVLÍKOVÁ, L. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9.

PŘÍLOHA I.

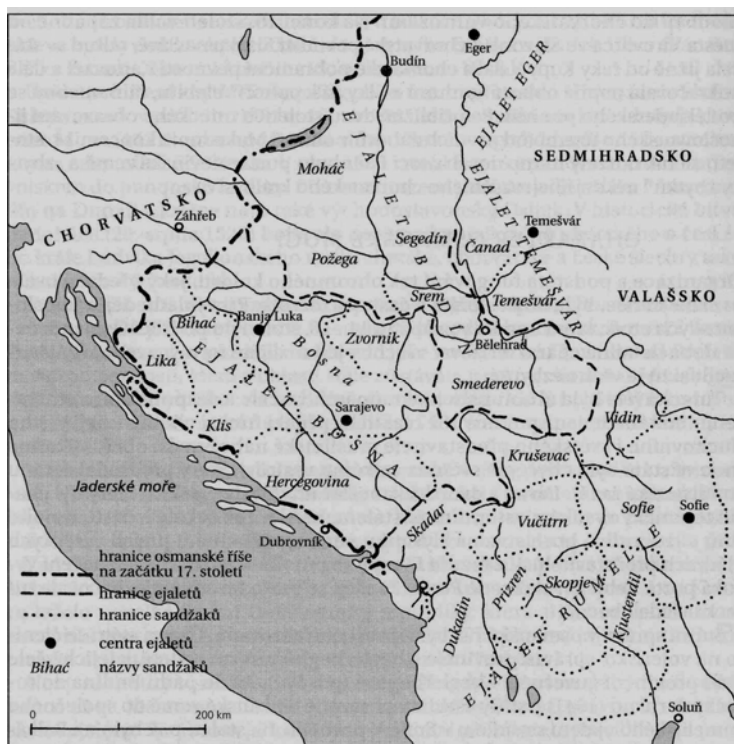

1. Turecká expanze na Balkáně

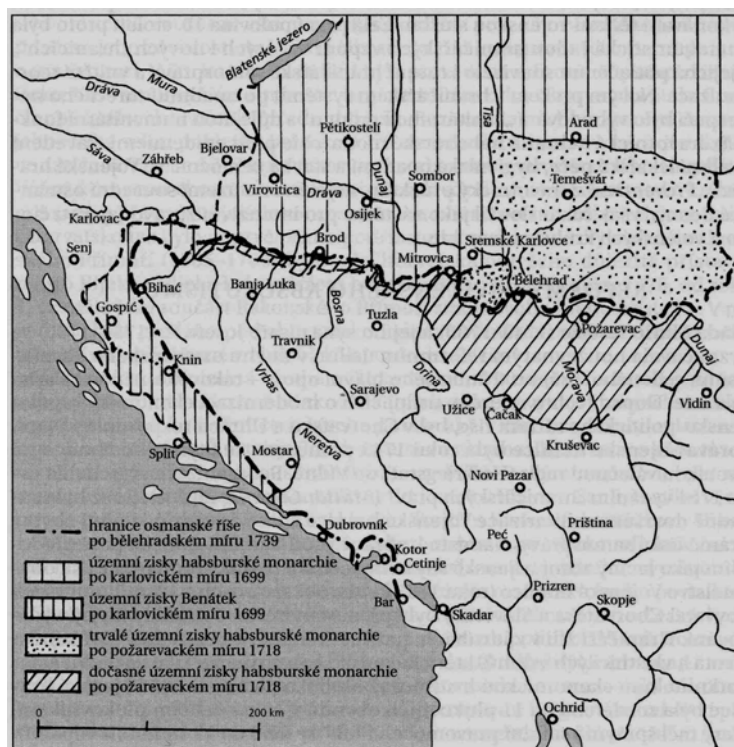

2. Středověká Bosna

PŘÍLOHA II.

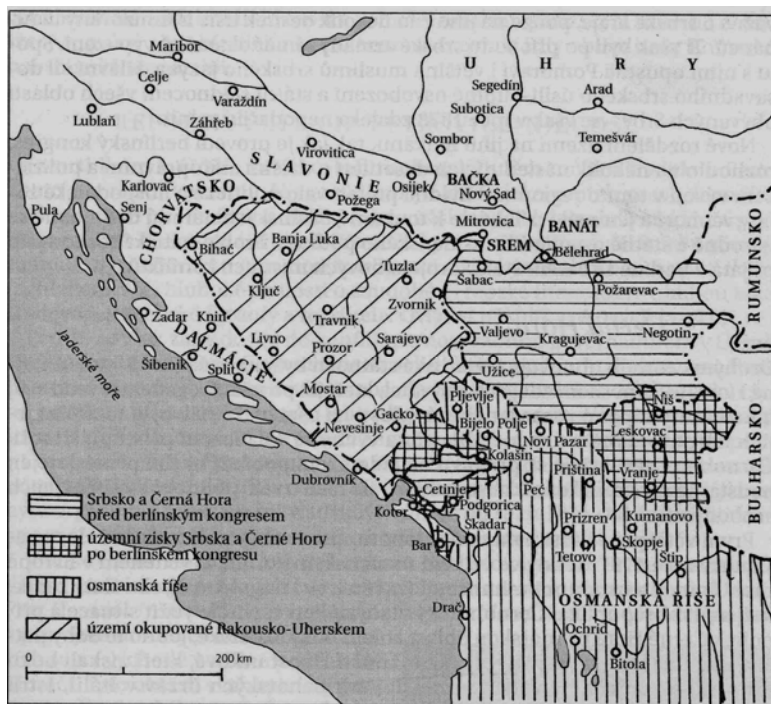

3. Administrativní rozdělení jihoslovanských oblastí pod tureckou správou

4. Ústup osmanské moci na Balkáně v letech 1699 - 1739

PŘÍLOHA III.

5. Hranice na Balkáně po Berlínském kongresu 1878

6. Bosna a Hercegovina po Daytonské dohodě

ABSTRAKT

NUSKO, J. *Dějiny islámu v Bosně a Hercegovině*. České Budějovice 2008.

Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra filosofie a religionistiky. Vedoucí práce M. Klapetek.

Klíčová slova: Bosna a Hercegovina, islám, historie, válka

Práce pojednává o vlivu islámu na dějiny Bosny a Hercegoviny. Začíná v předislámském období, následně se zabývá začleněním této země do islámského světa prostřednictvím osmanské říše, jejíž expanzi také popisuje. Podrobněji se věnuje době pod tureckou nadvládou, mapuje okolnosti vzniku muslimské komunity, se kterou je potom spjata celá její budoucí existence. Dále popisuje život a prostředí v různých etapách historického vývoje až do anexe Rakousko - Uherskou monarchií. Současně si všímá i vlivu islámu na ostatní obyvatelstvo této země.

Další část se potom věnuje období občanské války v letech 1992 – 1995. Zabývá se důvody jejího vzniku, průběhem, okolnostmi ukončení a také jejími důsledky, ve vztahu k muslimskému národu Bosny a Hercegoviny.

Abstract

History of Islam in Bosnia and Herzegovina

Key words: Bosnia and Herzegovina, Islam, history, war

The paper deals with the influence of Islam on the history of Bosnia and Herzegovina. It begins in the pre-Islamic period, then it deals with the integration of the country into the Islamic world via the Osmanic Empire, the expansion of which it also depicts. It covers the time under the Turkish supremacy in detail, it surveys the circumstances of the formation of the Muslim community, with which its whole future existence is connected. Further it describes the life and the milieu at various stages of its historical development until the occupation by the Austro-Hungarian Monarchy. At the same time it pays attention to the influence of the Islam on the rest of the population of the country.

Its further part then deals with the civil war in the years 1992 – 1995. It analyses the reasons of its outbreak, its development, the circumstances of its termination and also its effects, with respect to the Muslim nation of Bosnia and Herzegovina.

